

Hur tyska var de svenska städerna under högmedeltiden?

Per Gunnar Sidén
Historiska institutionen
Stockholms Universitet
per.gunnar.siden@historia.su.se

Inledning

1200-talet innebar i Sverige liksom i övriga Nordvästeuropa en kraftig ökning av andelen stadsbor, det vi kallar urbanisering. Inom det medeltida Sveriges gränser ökande antalet städer och stadsbor med ca 6-7 gånger¹. Detta kan jämföras med en ungefärlig tredubbling av antalet städer i Danmark och England och en tiodubbling i det geografiskt expansiva Tyskland².

Urbaniseringens stora geografiska spridning gör att det ligger nära till hands att se den som en del av en generell nordvästeuropeisk samhällsomvandling³. Forskningen i Norden har emellertid under de senaste hundra åren främst uppehållit sig vid två faktorerers betydelse, kungamaktens och handelns, vilka i huvudsak setts som kompletterande och ömsesidigt beroende faktorer av helt avgörande betydelse för urbaniseringens genombrott på 1200-talet. Att utrikeshandeln i betydande utsträckning låg i tyskars händer senast från slutet av 1200-talet och att dessa tyskar då dominerade den förmögnaste delen av borgerskapet i rikets större städer har också stått klart och inte på allvar ifrågasatts. Det låg då nära till hands att även tilldela den tyska invandringen en betydande roll för urbaniseringen. Fram till 1970-talet resulterade det i en omfattande forskning där både tyska och nordiska forskare deltog i ett givande samspel. Under främst 1960- och 1970-talen förändrades dock synen på den tyska invandringens roll i 1200-talets urbanisering.

Omsvängningen förefaller inte i huvudsak ha baserats på nya undersökningar utgående från nytt källmaterial. Snarare förefaller frågan mer eller mindre ha självdött sedan fokus förskjutits från handelns roll till kungamaktens och från stadens gradvisa utveckling till dess grundläggning istället. Med detta perspektiv saknade den tyska invandringen förklaringsvärde och blev således mindre intressant⁴. Som ett exempel kan nämnas att svenska och finländska forskare publicerade sju längre artiklar i *Hansische Geschichtsblätter* under kvartseket 1950-

¹ I det medeltida Sverige inkluderas självklart Finland men i detta sammanhang inte Gotland som åtminstone fram till 1280-talet förefaller ha uppträtt handelspolitiskt självständigt och som ju efter 1360-talet även i övriga politiska avseenden ej hörde till riket.

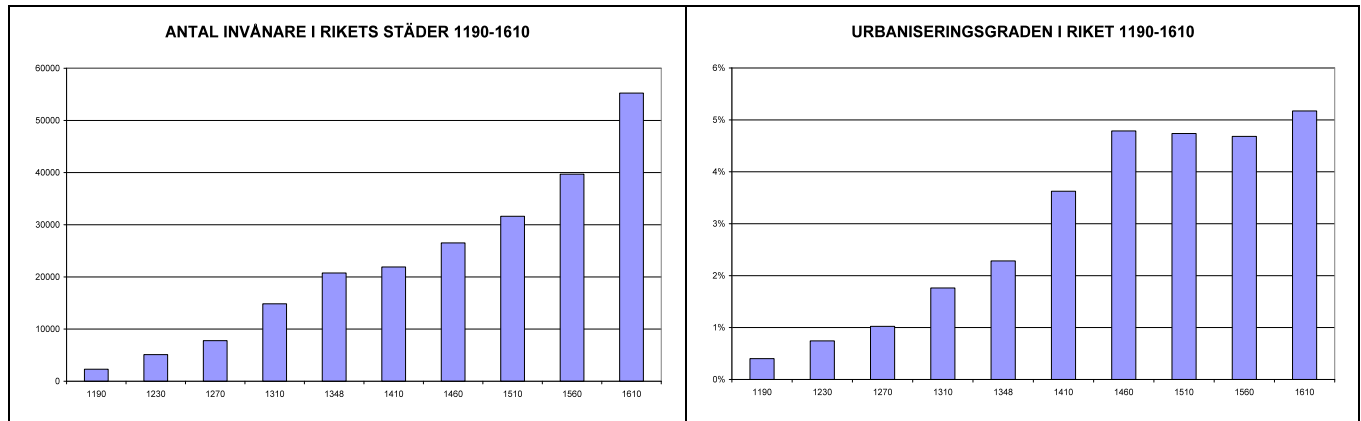
² Uppgifterna för England och Danmark ur Andrén, Anders (1985), s 23 och 32. Planitz, Hans (1954), s 162f räknar med en ökning på ca 500 städer under 1200-talet från ca 50 städer i slutet av 1100-talet inom Tyskland. Några uppskattningar av utvecklingen av det totala antalet stadsbor har jag inte hittat.

³ Se t ex Blomkvist, Nils (1982), i synnerhet s 43. Liknande tankegångar i Ferm, Olle (1986), s 63ff

⁴ Givetvis har ny historisk forskning som mer eller mindre berör den tyska befolkningen i städerna tillkommit sedan dess, men denna behandlar då i allmänhet 1300- och 1400-talen och berörs därför inte närmare här. Det tyska finns då också i allmänhet med som en beledsagande omständighet vars eventuella betydelse för företeelsens uppkomst inte närmare undersöks. En avhandling som sticker ut är dock Sofia Gustafssons avhandling *Svenska städer i medeltidens Europa* från 2006 som behandlar stadsorganisation och politisk kultur i huvudsak efter år 1300. Gustafsson betonar dessa funktioners allmännordeuropeiska karaktär och ifrågasätter därför tidigare forskares hänvisningar till specifika tyska förebilder eller tysk invandring som förklaring till uppkomst och utformning. Dock förmodas att ”de tyska städerna i stort har varit en inspirationskälla när det gäller stadsorganisation” medan den politiska kulturen ses som i huvudsak påverkad av lokala förhållanden (s 211). Vidare har effekterna av den tyska invandringen fortsatt att locka forskare utanför historie- och arkeologidisciplinerna, kanske främst inom nordiska språk.

1974, men 1975-1999 endast en⁵. I Historisk Tidskrift noterar jag 1973 som slutår för artiklar om Sverige och Hansan⁶.

I min kommande avhandling om rikets urbanisering 1200-1610 rekonstruerar jag stadsbefolkningens och urbaniseringsgradens utveckling under 400 år.

Som synes var den medeltida urbaniseringen en mycket utdragen process. De första stapplande stegen fram till 1270 genererade visserligen en imponerande tillväxt i antalet städer, men den totala urbaniseringsgraden uppgick endast till ca 1 % mot runt 5 % från mitten av 1400-talet.

Även de större städernas befolkningstillväxt var en utdragen historia som inte huvudsakligen skedde under några årtionden efter ”grundandet”, oavsett vilken tidpunkt i platsens historia man väljer som startår. Urbaniseringsprocessen får således inte reduceras till en jakt på tidpunkter för grundande, grundare, dennes eventuella motiv och andra faktorer som vid den tidpunkten kan ha varit betydelsefulla. Generella kronologiska skillnader samt skillnader mellan olika städernas och regioners utveckling indikerar dessutom att olika faktorer vid olika tidpunkter har bidragit till befolkningsutvecklingen.

Mot den bakgrunden kan det finnas anledning att återvända till frågan om den tyska invandringens eventuella roll i rikets urbanisering. Med tanke på att svenskt kapital och svensk befolkning helt dominerade 1500-talets stad handlar frågan kanske inte så mycket om huruvida slutresultat skulle ha blivit så mycket annorlunda utan inflöde av tyskt kapital och kunskap. Snarare handlar det om ifall förloppet vid någon tidpunkt snabbades upp av inflödet eller om ett tidigare och mera omfattande inflöde hade kunnat skynda på urbaniseringen.

Sedan 1970-talet har ett omfattande arkeologiskt material tillkommit på båda sidor om Östersjön, vilket möjliggör helt nya systematiska jämförelser av urbaniseringsprocessen runt Östersjön med avseende på tysk inflyttning. Tanken med denna artikel är därför att genom några konkreta undersökningar baserade på jämförelser av arkeologiskt och skriftligt material från länderna runt Östersjön visa att det går att både kritiskt granska tidigare forskning och komma vidare i frågan.

⁵ Den enda artikeln 1975-1999 skrevs ironiskt nog av Erik Lönnroth, den historiker som hade startat omsvängningen bort från hansaforskningen.

⁶ Authén Blom, Grete (1973)

Först ska vi dock återvända till tidigare forskning. Hur argumenterade man och vilka källor och undersökningar baserades argumentationen på?

Tidigare forskning

Den äldre forskningens intresse för den tyska invandringen grundade sig på den avgörande betydelse man tillmätte den för inte bara städernas utan hela rikets ekonomiska och sociala utveckling⁷. Forskningen kan sägas ha haft ett framåtblickande perspektiv. Att den tyska handelsdominansen och invandringen till de svenska städerna föregåtts av en skandinavisk fas inom östersjöhandeln och inom den svenska urbaniseringen stod klart, men den tyska invandringen och handelsexpansionen ansågs ha inneburit att en ny, kontinental typ av städer införts och att handeln intensifierades och rationaliserades⁸. Det var resultatet av denna omvandling som stod i centrum.

Stöd för att den svenska utrikeshandeln legat i tyska händer gav redan de äldsta lybska tullängderna från 1368-9⁹. Svårare att uppskatta var den tyska befolkningens andel. Visserligen blev beräkningar av tyskarnas andel av borgarna i det medeltida diplomaterialet från ca 1280 en närmast obligatorisk del av stadsmonografier från denna tid. Dessa beräkningar visade typiskt på en kraftig majoritet av tyska namn bland borgarna under slutet av 1200-talet och 1300-talet i de flesta större städer som Stockholm (80% inkl osäkra -1300), Kalmar (88-97% -1361), Åbo (76% exkl osäkra -1366, ”klar majoritet” 1367-1399), Västerås (71% exkl osäkra -1360), Skänninge (”överbäger” –ca 1400), Söderköping (45-54% -1400) och Uppsala (31-48% -1400), men med en sjunkande tendens under 1400-talet, i synnerhet efter 1471 då den etniska tudelningen av städernas råd avskaffades¹⁰. Att materialets sociala snedfördelning innebar en överskattning av den tyska befolkningsandelen stod dock klart. Mycket längre än till att konstatera denna snedfördelning och dessutom påpeka att kyrkans folk och slottsbesättningen gav staden en mer svensk prägel kunde man dock inte komma¹¹.

För att närmare kunna beräkna andelen tyskar i medeltida svenska städer krävs skattelängder som avspeglar inte bara den förmögnare delen av borgerskapet. Dessvärre finns sådana skattelängder bevarade bara för Stockholm och Jönköping. Stockholms skattelängder har använts av Eberhard Weinauge som ansåg sig kunna uppskatta den tyska befolkningsandelen i längderna till försiktigt räknat ca 35 % 1460¹². Som jag senare ska visa förefaller dock Weinauge ha gått mera på känsla och önsketänkande än på tydliga kriterier byggda på kunskap om tyskt och svenskt namnskick på 1400-talet när han bedömde en persons nationalitet. Den verkliga andelen låg i själva verket på ca 20 %. Weinauges beräkningar ifrågasattes dock inte och återgavs senare av både Ahnlund och Dahlbäck i deras respektive böcker om det medeltida Stockholm, dock med noteringen att materialet tenderar att något överskatta andelen tyskar¹³.

⁷ Schück, Adolf (1931), s 68

⁸ Tex von Brandt, Ahasver (1958), s 346f

⁹ Koppe, Wilhelm (1933)

¹⁰ Ahnlund, Nils (1953), s 144. Blomkvist, Nils (1979), s 251. Gardberg, Carl Jacob (1973), s 189. Kuujo, Erkki (1985), s 80. Kumlien, Kjell (1971), s 126. Schück, Adolf 1970 (1929), s 73. Ljung, Sven (1949), s 30. Ljung, Sven (1954), s 93

¹¹ Blomkvist, Nils (1979), s 250f

¹² Weinauge, Eberhard (1942), s 70. Weinauge menade att han räknat försiktigt och att den ungefärliga siffran 35 % var ett ”Mindestzahl” (s 67f, not 2)

¹³ Se Lindberg, Folke (1943), s 350ff. Lindberg fann i sin recension beräkningarna ”rimliga” men ifrågasatte tillförlitligheten på formella grunder på att tyska namn även förekom hos svenskar. Ahnlund, Nils (1953), s

För tiden före 1280 föreligger mycket få namn överhuvudtaget på borgare i de svenska städerna vilket öppnade upp för divergerande spekulationer om tidpunkten för den första tyska invandringen, när den nådde sin dominerande roll och vilken eventuell betydelse den spelat för urbaniseringen. Inflytelserik blev här Fritz Rörigs teori om ”Gründungsunternehmerstädten” vilka han definierade som ”de städer där en grupp borgerliga företagare på ett avgörande sätt medverkat vid uppkomsten”¹⁴. Rörig menade, ursprungligen utgående från en studie av Lübeck, att stadsgrundningarna österut på 1100-talet rent praktiskt organiserades och genomfördes av grupper av samverkande köpmän, medan den lokala makthavarens roll inskränktes till att utfärda tillstånd till grundandet i form av ett privilegiebrev.

Rörig accepterade således fullt ut att grundandet av sådana städer öster om Elbe var omöjligt utan tillstånd från lokala tyska eller slaviska makthavare, men dessa kunde inte ses som ensamma grundare som tidigare forskning gjort menade han. Att Rörig inte fastnade i den närmast semantiska frågan om vem som ska ses som Grundaren med stort G i en tänkt situation med en lokal makthavare som på eget eller andras initiativ utfärdar en koncession till en grupp företagare att praktiskt bygga upp en stad var ett klokt drag som underlättade både tillämpning och acceptering av hans tankar. Den ene kunde hävda att tyska köpmän grundade städerna med hänvisning till det praktiska arbetet, den andra att den lokala makthavaren var den verkliga grundaren med hänvisning till koncessionen/privilegiebrevet.

Rörig tillämpade sina tankar även på svenska städer som Stockholm och Kalmar. Med hänvisning till svenska forskare som Gunnar Bolin och Adolf Schück såg han Stockholm som en stad självständigt grundad av Birger Jarl men förverkligad med hjälp av tyska förebilder och en tysk invandring¹⁵. Som stöd använde han svenska forskares hänvisningar till Stockholms stadsplan (kyrka, rådhus och torg invid varandra) och den talrika tyska befolkningen. Rörig gick dock något längre och menade att även det praktiska anläggandet av staden legat i tyska köpmäns händer. Skillnaden mot 1200-talets kolonistäder på andra sidan Östersjön blev därmed ganska hårfin eftersom även där en tydligare styrning från centralmakten i olika utsträckning begränsade entreprenörernas handlingsfrihet¹⁶.

Olika grad av acceptans av Rörigs teori och olika syn på hur denna skulle tolkas resulterade i olika synsätt på svenska städernas uppkomst. ”Stockholm var i själva verket en tysk handelsstad, grundad och utvecklad av de tyska köpmän, som under 1200-talet koloniserade östersjökusterna...”, menade Wilhelm Koppe och gick därmed något längre än Rörig, inte främst i sakfrågan men väl i definitionen av grundare¹⁷.

Även Weinauge tog sin utgångspunkt i Rörig¹⁸. För Weinauge var de egna nyss nämnda beräkningarna ett stöd för åsikten, baserad på Weinauges tolkning av vilken nationalitet innehavarna av olika stadsämbeten hade, att Stockholm före 1436 ”verkligen kan betecknas

300 med referens till ”en tysk forskare”. Dahlbäck, Göran (1988), s 52 utan angiven referens (troligen Ahnlund). Även Lager, Birgitta (1962), s 122ff som utgångspunkt för en diskussion om tyskar, holländare och skottar i Stockholm 1582.

¹⁴ Rörig, Fritz (1928/1959), s 243/247

¹⁵ Rörig, Fritz (1928/1959), s 268(not 32a)/265

¹⁶ Rörig, Fritz (1928/1959), främst s 254/269

¹⁷ Koppe, Wilhelm (1934), s 93.

¹⁸ Weinauge, Eberhard (1942), s 3ff

som en tysk stad” för att därefter fram till 1471 ha varit en tysk-svensk stad¹⁹. Utifrån denna spekulaton vandrade Weinauge vidare och hävdade att även övriga svenska städer haft tysk majoritet under 1300-talet²⁰. Få svenska forskare verkar dock ha delat denna åsikt även om Weinauge menade att hans åsikt hade stöd hos Adolf Schück²¹.

Gunnar Bolin, som Rörig ju hade använt sig av, ansåg däremot att Rörig gjort sig skyldig till ”en avsevärd överdrift” om han menade att även majoriteten av befolkningen i Stockholm utgjorts av tyskar²². ”Helt visst” bestod majoriteten av befolkningen av svenskar, ”säkerligen” särskilt bönder från byarna runt omkring och kanske även borgare från andra svenska städer. Stockholm kunde inte jämföras med kolonistäderna på andra sidan Östersjön. Tyskarna var i Stockholm som i andra städer begränsade till ”en stor del” av ”ett ledande befolkningsskikt”. Staden sågs av Bolin som en svensk skapelse. Att Bolin lika lite som någon annan kunde föra fram några bevis för sina tvärsäkra påståenden behöver väl inte tilläggas.

Generellt påverkade dock Rörigs teori svenska historiker i ganska stor utsträckning. Dessas närmast mangranna påpekade av den svenska kungamaktens avgörande betydelse gick ju att förena med Rörigs syn. De kunde lugnt fortsätta att utpeka den ena eller andra kungen som grundare till en viss stad och samtidigt hänvisa till Rörig. För svenska historiker och arkeologer var och är fortfarande själva koncessionen, privilegiebrevet, det centrala.

En Rörig närliggande syn företrädde Erik Lundberg som menade att ”....de nu framträdande städerna äro från början utan tvekan främmande köpmannakolonier, vilka av landets herre erhållit koncessioner för bosättning och drivande av handel”²³. Lundberg menade att städerna anlagts som ”en regelbundet upprutad parcell invid marknadsplatsen”²⁴. De exempel Lundberg gav var väl inte direkt övertygande. De visar typiskt på något mindre område inom en medeltida stad som inte är lika oregelbundet som resten av staden²⁵. Man hade kanske förväntat sig att en konsthistoriker som Lundberg skulle ha undersökt eller åtminstone reflekterat över likheter och skillnader mellan den profana bebyggelsen i de svenska högmedeltida städerna och kolonistäderna på andra sidan Östersjön och i Sachsen. Lundberg hade genom sina stadsarkeologiska undersökningar i Söderköping 1925-6 själv i detalj studerat de knuttimrade hus som dominerade staden på 1200-talet och framåt²⁶. Lundbergs enda, vid denna tid för övrigt obelagda, konstaterade femton år senare var dock att dessa knuttimrade hus helt dominerade städerna utom Visby, Stockholm och Kalmar och ”föga skilde sig från landsbygdens”.

Adolf Schück, som i sin avhandling om det svenska stadsväsendets uppkomst främst behandlat de inhemska rötterna, menade nu att de tyska invandrarna till de befintliga svenska

¹⁹ Weinauge, Eberhard (1942), s 38f

²⁰ Weinauge, Eberhard (1942), s 23

²¹ Weinauge, Eberhard (1942), s 22 med hänvisning till Schück, Adolf (1926), s 21, anm 4 där dock inget sägs om tyskar i Stockholm. Troligen avses Schück, Adolf (1926), s 266 ”Stockholms första invånare synas,, till största delen ha bestått av inflyttade tyska köpmän och hantverkare”. I Schück, Adolf (1931), s 77 hade detta modifierats till att tyskarna tidvis varit i majoritet.

²² Bolin, Gunnar (1933), s 346. Bolin var f ö inte på något sätt motståndare till kolonisationstanken som sådan. Tvärtom argumenterade han för en nederländsk kolonisation i bergslagen i Närke och Västmanland på 1100-talet. Belägg ansåg han sig finna i dessa landskaps lagar, se a a, s 440ff

²³ Lundberg, Erik (1940), s 418. Lundberg hade redan 1928 lanserat sina tankar om Söderköping som ”en planmässig stadsgrundläggning med kungligt stöd och sannolikt tysk kolonisation”, se Lundberg, Erik (1928), s 59

²⁴ Lundberg, Erik (1940), s 419

²⁵ Lundberg, Erik (1940), s 456

²⁶ Lundberg, Erik (1928). Se t ex s 18ff

städerna som Uppsala, Linköping, Skänninge, Söderköping, Skara, Lödöse, Kalmar och Åbo ofta lagt till en ny stadsdel som byggts efter mönster från hemlandet. En egen kyrka vid ett fyrkantigt torg blev centrum för de nya bosättningarna²⁷. Idéerna ligger inte så långt från Lundbergs, men skiljer sig såtillvida att Lundberg tänkte sig att den handelsplats som tyskarna bosatt sig vid inte tidigare genererat någon ”fastare samhällsbildning”. Först med det tyskarna introducerades ”det egentliga stadsväsendet”²⁸. Skillnaden tycks delvis bero på olika uppfattningar om när en mera omfattande tysk invandring startade. Schück menade att denna hörde till ”1200-talets senare hälft” då han menade att flera handelsplatser redan utvecklats till städer²⁹. Lundberg ville däremot tidigarelägga detta genombrott till tiden runt 1200. Ett enda belegg för förekomsten av tyskar i svenska städer före 1250 finns dock, en viss Volmar från Kalmar som förekommer som rådmann i Riga 1231 men har tolkats som ursprunglig kalmarbo.

I fråga om Stockholm avvisade Schück jämförelser med Riga och Tallinn, och därmed kolonistäder på andra sidan Östersjön, med motiveringen att Stockholm även hade en inhemsk befolkningsgrupp, dock utan att ange belegg för att så inte också skulle ha varit fallet i Riga och Tallinn. Schück menade vidare, till skillnad från Bolin, att tyskarna tidvis varit i majoritet i Stockholm.

Gemensamt för Lundberg och Schück var att de båda tillmätte stadsplanens utformning stor betydelse som ett mått på den tyska invandringens kronologi och betydelse. Besläktad med dessa idéer är tanken om att Nikolaikyrkor skulle vara kopplade till tysk invandring³⁰.

Vissa variationer fanns alltså på det gemensamma grundtemat den tyska invandringens omfattning och betydelse för urbaniseringen i Sverige. Tidpunkten för dess genomslag kunde diskuteras och omfattningen av den tidigare dominerande nordiska handeln och stadsväsendet likaså. Vad man slås av vid en genomgång av forskningsläget fram till 1970-talet är dock att de tänkta effekterna på urbaniseringen aldrig konkretiseras. Att den tyska invandringen förutom ett tillskott av människor även innebar import av kapital, en nog så viktig faktor i en kapitalintensiv verksamhet som handel, och kunskap påtalades ofta, men på vilket sätt skulle den svenska urbaniseringen ha sett annorlunda utan denna invandring? Hur länge skulle den ha fördröjts på grund av kapitalbrist etc? Skulle den till och med ha kunnat komma igång tidigare om gynnsammare villkor erbjudits de tyska kolonisterna? De frågorna verkar aldrig ha ställts.

Temat för det nordiska historikermötet 1957 var *Den nordiska synen på förbindelsen mellan hansestäderna och Norden*. Inför mötet utgavs en bok med samma titel med ett bidrag från varje land. Fokus låg som man kunde förvänta sig på 1300- och 1400-talen, då ju förbindelserna var som intensivast, utom i det svenska bidraget av Erik Lönnroth. Lönnroth fokuserade istället på tiden före 1200-talets tyska handelsexpansion och ville lyfta fram de inhemska faktorernas betydelse, medan de tyska insatserna från 1200-talet omnämndes i mera kortfattade ordalag. I sak innebar Lönnroths bidrag, i princip en forskningsgenomgång utan egna undersökningar, inget nytt vilket även påpekades av hansaforskare efteråt³¹. Det som var nytt var att fokus flyttats från den tyskdominerade tiden till den svenskdominerade. I den forskningsgenomgång med den närmast profetiska titeln ”Stadshistoria och arkeologi” som Birgitta Fritz skrev 1965 framgår den förskjutningen tydligt. Fritz menade att den var en

²⁷ Schück, Adolf (1931), s 83. Schück hade redan i sin monografi om Skänninge, Schück, Adolf (1929/1970), s 74, menat att anläggandet av Vårfrukyrkan i Skänninge med tillhörande torg var ett resultat av tysk inflyttning.

²⁸ Lundberg, Erik (1940), s 418

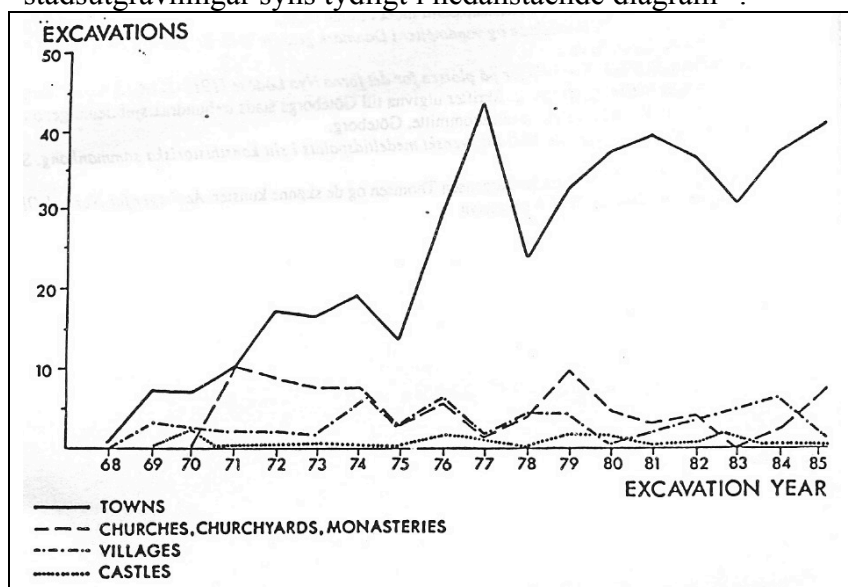
²⁹ Schück, Adolf (1926), s 232

³⁰ Andrén, Anders (1985), s 45f för ett kort referat av dessa idéer

³¹ Tex von Brandt, Ahasver (1958), s 345ff

naturlig reaktion. ”Eftersom slutresultatet av den utveckling man studerade hade blivit tysk dominans, hade man varit benägen att bedöma hela händelseförloppet utifrån detta”³². Riktigheten i påståendet kan väl diskuteras, både Schück, Lundberg och andra hade ingående skildrat tiden före den tyska dominansen, men det saknar betydelse i detta sammanhang. Fritz hade uppfattat vart vinden blåste helt korrekt. Konstaterandet att fjärrhandeln ”har betytt en hel del” men ”inte allt” utan att även kungamakten medverkat vid städernas uppkomst och äldsta utveckling var likaså väl förankrat i den äldre forskningen och framstår närmast som ett understatement jämfört med den omsvängning som snart skulle ske bort från handelns roll till kungamaktens.

I slutet av 1960-talet tog Riksantikvarieämbetet (RAÄ) över ansvaret för utgrävningarna i Gamla Lödöse, och började därefter argumentera för och även genomföra arkeologiska utgrävningar i medeltidsstäder. RAÄ:s omsvängning från traditionell byggnadsarkeologi till stadsutgrävningar syns tydligt i nedanstående diagram³³.

Stadsutgrävningarna krävde utbildade medeltidsarkeologer vilket innebar att detta ämne fick ett uppsving med åtföljande avhandlingar. Omsvängningen resulterade även i RAÄ:s och statens historiska museers projekt ”Den tidiga urbaniseringsprocessens konsekvenser för nutida planering (Medeltidsstaden)” som startade 1976 med anslag från Riksbankens Jubileumsfond och Statens humanistiska forskningsråd³⁴. Rent konkret resulterade projektet i drygt 70 rapporter under främst 1976-84, en för varje stad plus några övergripande rapporter. Ett motsvarande projekt i Finland dokumenterade medeltidsstäderna inom dagens Finland.

Den genomgripande effekt allt detta hade på medeltidsurbanforskning framgår av Göran Dahlbäcks forskningsöversikt i ”Svensk medeltidsforskning idag” från 1987 som när det gäller urbanforskning till över 90 % behandlar medeltidsarkeologers publikationer³⁵.

Initialt var det svårt att se att medeltidsarkeologerna stod för en radikalt förändrad syn på urbaniseringen. Inom den historiska forskningen låg ju fokus redan på städernas uppkomst med betoning på de inhemska rötterna. Den tyska invandringen, som kommit i ett senare skede, hade därmed redan förlorat sitt förklaringsvärde och följaktligen hamnat i skuggan utan

³² Fritz, Birgitta (1965), s 489

³³ Andersson, Hans (1993), s 18

³⁴ Medeltidsstaden 1 (1976)

³⁵ Dahlbäck, Göran (1987)

att man ansett sig behöva bemöta tidigare forsknings påståenden om den tyska invandringen betydelse för städernas ekonomiska utveckling. Medeltidsarkeologerna kunde lugnt hoppa över tyskarna. Fortfarande hade dock handelns roll som primär drivkraft inte ifrågasatts på allvar. Kungamakten var fortfarande bara organisatör.

Den forskningsöversikt och preliminära tolkning som utarbetades av projektledaren Hans Andersson som en avstamp för det fortsatta arbete 1977 är försiktigt hållen³⁶: ”Kungamaktens roll för framväxten eller tillkomsten av stadsväsendet är svår att få grepp om. Det blir en form av indiciebevisning”³⁷. Andersson följer i sin genomgång en strikt uppdelning av stadens olika centrala funktioner för ett omland i ekonomiska (handel, hantverk, fiske) och administrativa funktioner (ting, kungamakt, kyrka) och gör i sin tolkning en uppdelning av orterna i:

- 1) vikingatida/tidigmedeltida handelsplatser eller tätorter med endast ekonomiska funktioner
- 2) tätorter tillkomna årtiondena kring 1200 med både ekonomiska och administrativa funktioner och ofta med rötter i ännu tidigare centralortsfunktioner
- 3) städer under senare delen av 1200-talet där de administrativa funktionerna blir mindre framträdande

Diskontinuiteten mellan dessa orter är endast antydd 1977, men blev med tiden ett kännetecken för denna forskningstradition, inte minst genom Anders Andréns avhandling om den medeltida urbaniseringen i Danmark³⁸. Handelsplatserna kom att ses som representerar för lokala maktstrukturer som gradvis fram till ca 1300 slås ut när kungamakten organiserar stadsväsendet under fas 2 och 3.

För de tidigmedeltida städerna ses den administrativa funktionen senare alltmer som den dominerande faktorn inte bara bakom deras tillkomst utan också för deras ekonomiska bas, dvs de ses som uppbörds- och konsumtionsstäder. Handeln tilldelas en mera underordnad roll. De kom också att ses som ett sätt att etablera kunglig kontroll över ett område med Sigtuna som favoritexemplet. Denna syn smittade sedan av sig allt mer även på de högmedeltida städerna.

De högmedeltida städerna sågs redan 1977 av Andersson som ”ett redskap för att reglera och kontrollera den ekonomiska verksamheten i ett område”, medan jordbrukets ekonomiska roll för urbaniseringen sågs som ”mera svårfångad”. I Medeltidsstadens slutrapport görs visserligen ingen rangordning mellan de ekonomiska faktorernas betydelse (där handeln bara är en del) och kungamaktens, men 1991 preciserades rollfördelningen och Andersson ville då uttryckligen ”sätta frågetecken för ... städerna som direkt framvuxna ur ekonomiska behov” som den tidigare forskningstraditionen enligt Andersson hävdade³⁹. ”det bärande i den tanke som drivs här är att för att stadsprocessen skall komma i gång krävs ett inflytande utifrån, från någon med intresse att kontrollera vad som sker i området, där staden placeras, både vad gäller ekonomi och annat”. Argumentationen backades upp med hänvisning till kronans stadsgrundningar på 1600-talet.

³⁶ Andersson, Hans (1979) som är en tryckfelsrättad version av dennes föredrag vid det nordiska historikermötet i Trondheim 1977 = Andersson, Hans (1977)

³⁷ Andersson, Hans (1979), s 18

³⁸ André, Anders (1985)

³⁹ Andersson, Hans (1990). Andersson, Hans (1991), s 20

Fokus hade således flyttat till kungamakten som den nödvändiga och drivande faktorn bakom urbanisering medan handeln ansågs ha kunnat bedrivas i icke-urbaniserade former om inte kungamakten ingripit. Att handelns roll tonades ner gjorde att tyskarnas roll kunde ifrågasättas även för urbaniseringens vidare utveckling.

Synen på den tyska invandringens roll för städernas utveckling under medeltiden har således undergått en radikal förändring under det senaste halvsekle. Min avsikt med denna något långa forskningsöversikt har varit att visa på varför denna förändring skett. Utan strålkastarljus tynar forskning bort. När strålkastarljuset på den medeltida urbaniseringen riktades mot dess rötter och kungamaktens roll hamnade den tyska invandringens eventuella betydelse i dubbel skugga trots att strålkastarens effekt, dvs den skrivna kvantiteten, ökade kraftigt. Därigenom behövde tidigare forsknings argument inte bemötas.

När man letar efter riktiga undersökningar som medvetet tagit spjärn mot den äldre forskningens argument för att den tyska invandringen haft effekt på 1200-talets urbanisering hittar man inte mycket.

Thomas Halls avhandling från 1972 om Stockholms uppkomst, där Hall riktar in sig på den äldre forskningens argument att stadsplanen skulle visa på en planlagd anläggning, är ett av få exempel på verkliga undersökningar⁴⁰. Hall menade att Stockholms stadsplan borde jämföras med samtida stadsgrundningar inom tyskt område, inte med det äldre och mera successivt framväxta Lübeck som tidigare forskare menat. Genom en sådan jämförelse visade Hall att Stockholms stadsplan helt saknade den regelbundenhet som karakteriserade grundade städer. I stället borde Stockholm därför ses som en successivt framväxt stad.

Publicerad 20 år tidigare kan man misstänka att Halls avhandling skulle ha fått ett större genomslag och följts av en motsvarande jämförelse med alla andra regelbundna högmedeltida svenska stadsplaner. Det skulle ha blivit ett kraftfullt argument mot Lundbergs, Schücks och andras hypoteser om att den tyska invandringens avgörande betydelse för den högmedeltida stadens utveckling kunde utläsas ur stadsplanen. Nu var den frågan inte lika aktuell längre, inte ens för Hall som inte argumenterade mot den tyska invandringens eventuella roll utan mot tidigare forskares syn på Birger Jarl som Stockholms grundare

Halls hypotes att Stockholm saknade egentlig grundare och vuxit fram successivt låg dock helt fel i förhållande till den uppvärdering av kungamakten som en viktig faktor bakom urbaniseringen som höll på att ske och fick därför inte något större genomslag. I Göran Dahlbäcks ”I medeltidens Stockholm” från 1988 diskuteras de gamla argumenten för Birger Jarl som grundare utan att Halls motargument förs fram⁴¹.

När det gäller Nikolaikyrkornas eventuella koppling till tyska köpmän har Erik Cinthio påpekat kopplingen till helgonreliker i Skandinavien. Redan 1098 byggdes en Nikolaikyrka i Århus över reliker från S:t Nikolaus. Även i Trondheim byggdes en Nikolaikyrka i början av 1100-talet. Nikolaikyrkor förekommer således tidigt utan koppling till tyska köpmannakyrkor⁴². Anders Andrén har i sin avhandling även kortfattat berört Nikolaus som

⁴⁰ Hall, Thomas (1972)

⁴¹ Dahlbäck, Göran (1988), s 19ff. Dahlbäck noterar dock att samtida belägg för att Stockholm haft en grundare saknas

⁴² Cinthio, Erik (1969), s 167. Även Kyhlberg, Ola (1991), s 216f

skyddshelgon för stadskyrkor och menat att detta snarast ska ses som ett allmänt ideologiskt uttryck för städerna och stadsverksamheter⁴³.

Varför söka i skuggan?

Om nu den äldre forskningens uppfattning om den tyska invandringens stora betydelse för urbaniseringen så fullständigt hamnat i forskningens skugga de senaste 50 åren kan man fråga sig varför man ska ödsla forskarmöda på något som ingen tycker är särskilt intressant.

Den första anledningen handlar återigen om strålkastarljuset. När urbaniseringen fram till mitten av 1400-talet så tydligt utgörs av en kontinuerlig process förefaller det inte särskilt välmotiverat att fokusera alltför mycket på urbaniseringens genombrott eller städers eventuella grundande. Inte ens om man delar in urbaniseringen i faser, där den högmedeltida urbaniseringens genombrott är den sista fasen, har man fångat in mer än de första stegen i en lång process. I den långa processen kan man inte utgå från att kungamakten spelat en avgörande roll hela tiden. Även om man skulle anta att samtliga städer grundats av kungamakten skulle ändå decennierna efter grundandet bara fånga in en mindre del av urbaniseringsprocessen. Snarare bör man räkna med att olika krafter varit avgörande för urbaniseringens förlopp vid olika tidpunkter

En hämmande faktor för tillväxt rent allmänt i utvecklingsländer är kapitalbrist i kombination med ogynnsamma institutionella förhållanden. I vårt land försökte Karl IX genom grundandet av Göteborg på Hisingen under 1600-talets första år locka holländska köpmän att slå sig ner genom att erbjuda förbättrade institutionella förhållanden (självstyre, egna lagar, tyska och holländska som officiella språk) i kombination med ekonomiska incitament⁴⁴. Det Karl IX försökte skapa ligger snubblande nära Fritz Rörigs företagärstäder. Det tidiga 1600-talets kungamakt såg sedan tyskar och nederländare som en viktig faktor för att öka handeln, modernisera och förädla bergsnäringen och inte minst importera nödvändigt kapital. Betydelsen av detta har uppmärksamats av historiker, t ex i Maj-Britt Nergårds avhandling *Mellan krona och marknad* från 2001⁴⁵. Det förefaller därför rimligt att ta upp den tyska invandringens eventuella roll under högmedeltiden till förnyad granskning. Den är en av flera faktorer som kan ha påverkat urbaniseringsprocessen.

Vidare har det äldre forskningsläget sluppit närgången granskning genom att intresset riktades åt annat håll. Det har så att säga blivit hängande i luften. Det kan vara en förklaring till att idén om tyska kolonistäder på svensk mark trots allt lever kvar på sina håll om än i mycket begränsad utsträckning. Så t ex har Nils Blomkvist så sent som 2005 i en bred studie hävdade att Kalmar grundats som en tysk "Gründungsstadt" någon gång mellan 1175 och 1182⁴⁶. Likaså dök Erik Lundbergs tankar upp förra året i det 20-sidiga häftet "Söderköping under våra fötter" utgivet av Söderköpings kommun där det hävdas att "Sannolikt lades gator och tomter ut efter en reglerad stadsplan av tyska köpmän, på initiativ av kungsgården Bosgård

⁴³ Andren, Anders (1985), s 45f

⁴⁴ Scander, Ralph (1978)

⁴⁵ Nergård, Maj-Britt (2001)

⁴⁶ Blomkvist, Nils (2005), s 366. Jmf Blomkvist, Nils (1979), s 217 där tiden 1220-50 ses som avgörande för Kalmars del.

som ägde staden”, vilket ska ha skett ca 1210⁴⁷. Inom tysk forskning lever Nikolaus fortfarande kvar som en markör för tyska köpmannastäder i Skandinavien⁴⁸.

Slutligen kan studier och jämförelser göras idag som inte var möjliga för 50 år sedan. Källäget har nämligen förbättrats genom allt det arkeologiska källmaterial som tillkommit sedan 1970-talet. På andra sidan Östersjön har dessutom utgrävningsverksamheten accelererat efter 1990 och även äldre utgrävningsresultat har blivit lättillgängligare. Med hjälp av dendrokronologi (datering genom analys av årsringarna i bevarat virke) och i viss mån även keramikanalys går det nu att tidsmässigt precisera både städernas mest intensiva utbyggnadsskeden och förändringar i byggnadsskick

De undersökningar som ska presenteras här tar avstamp just i det arkeologiska källmaterialet. Byggnadskultur som ett sätt att mäta den tyska invandringens kronologi och omfattning runt Östersjön är temat. Undersökningen utgår från det välkända faktum bland polska och baltiska arkeologer att tyska invandrare även förde in en helt ny byggnadskultur i nuvarande Polen och Baltikum⁴⁹. Snabba förändringar i byggnadskultur kan således indikera mera omfattande tysk invandring.

Därefter granskas Nikolaus roll som skyddshelgon för svenska stadskyrkor. Finns det en etnisk koppling till tyska invandrare är frågan. En jämförelse mellan valet av skyddshelgon i Sverige respektive nordligaste delen av Östtyskland ger intressanta resultat.

Sedan tas frågan om den tyska befolkningens andel i de svenska medeltidsstäderna upp till förnyad granskning. Redan en jämförelse med tyskarnas andel i Tallinn och Riga ger anledning att ifrågasätta Weinauges 35 % för Stockholm. Genom att utgå från namnskicket i de svenska respektive tyska områden som stockholmarna och deras förfäder kom från kan korrekta beräkningar göras för Stockholm. Tillsammans med andra uppgifter kan därmed även ett sannolikt intervall för den tyska befolkningens andel i städerna under högmedeltiden uppskattas.

Slutligen undersöks skillnader i urbaniseringens kronologi mellan Sverige/Finland och länderna på andra sidan Östersjön. I vilken utsträckning dessa skillnader skulle kunna kopplas till skillnader i villkor för den tyska invandringen diskuteras allra sist.

Byggnadsteknik

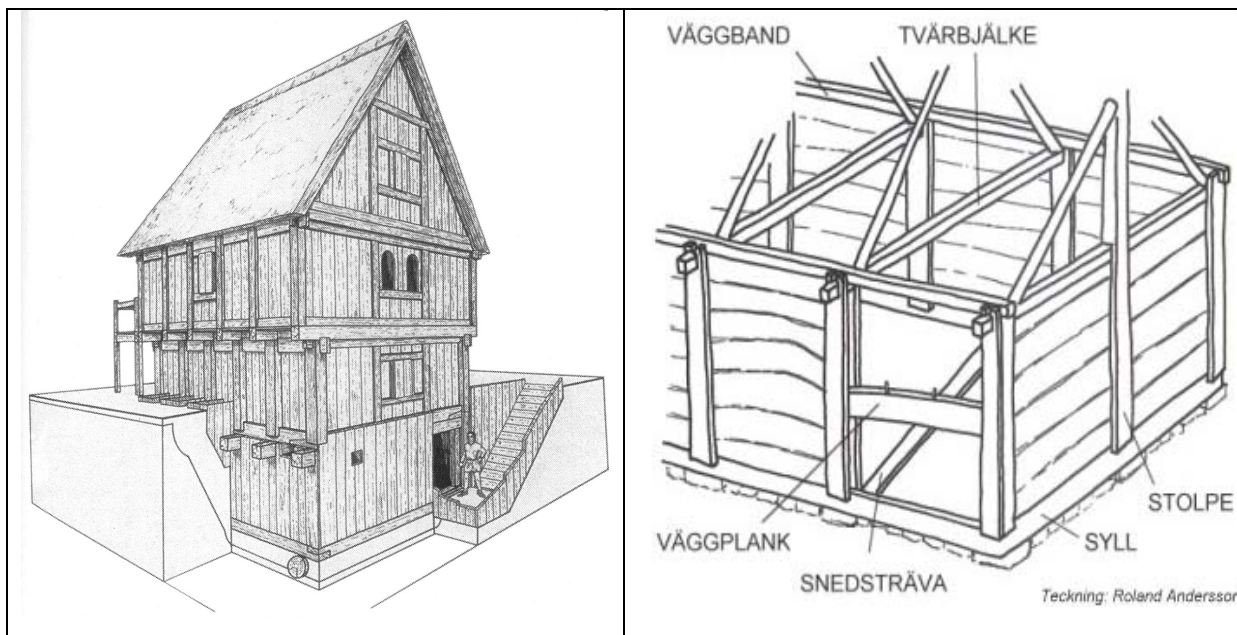
Jag ska börja med att kort nämna de olika väggkonstruktioner som förekom kring år 1200 i Nordeuropa nämligen knuttimring och två former av ramverk benämnda stavverk (vänstra bilden nedan, vertikala bräder) och skiftesverk (högra bilden, horisontella bräder)⁵⁰.

⁴⁷ Stangel Löfvall, Monica (2007), s 4

⁴⁸ Blaschke, Karlheinz (2003), s 34. Blaschke menar sig i denna undersökning kunna visa med ”övertygande klarhet” att Nikolaikyrkor byggts av europeiska fjärrhandelsköpmän i nya enhetligt anlagda städer öster om Rhen och norr om Alperna. Blaschke ser visserligen dessa köpmannastäder som ett europeiskt snarare än nödvändigtvis tyskt fenomen men anser att det var ”hansans köpmän”, dvs tyskar, ”som sörjde för användandet av de mellaneuropeiska metoderna” i Skandinavien.

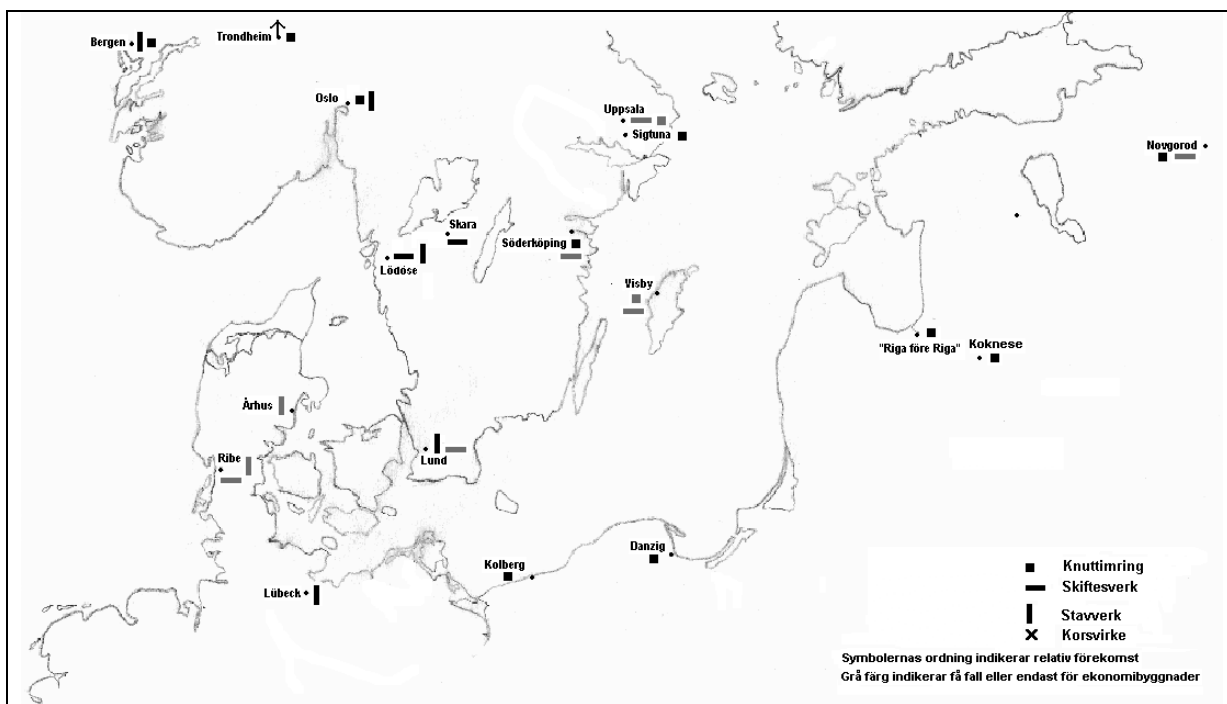
⁴⁹ Rebkowski, Marian (2001), s 511. Caune, Andris (2001), s 551

⁵⁰ Jag utelämnar här klinade flätverk som inte förefaller vara kulturbundna utan ha förekommit överallt för enklare byggnader under en stads första tid

Källor: Gläser, Manfred (2001), s 289; <http://www.byggnadsvard.skansen.se/vandring1.htm>

De olika konstruktionernas geografiska spridning kring år 1200 syns nedan⁵¹.

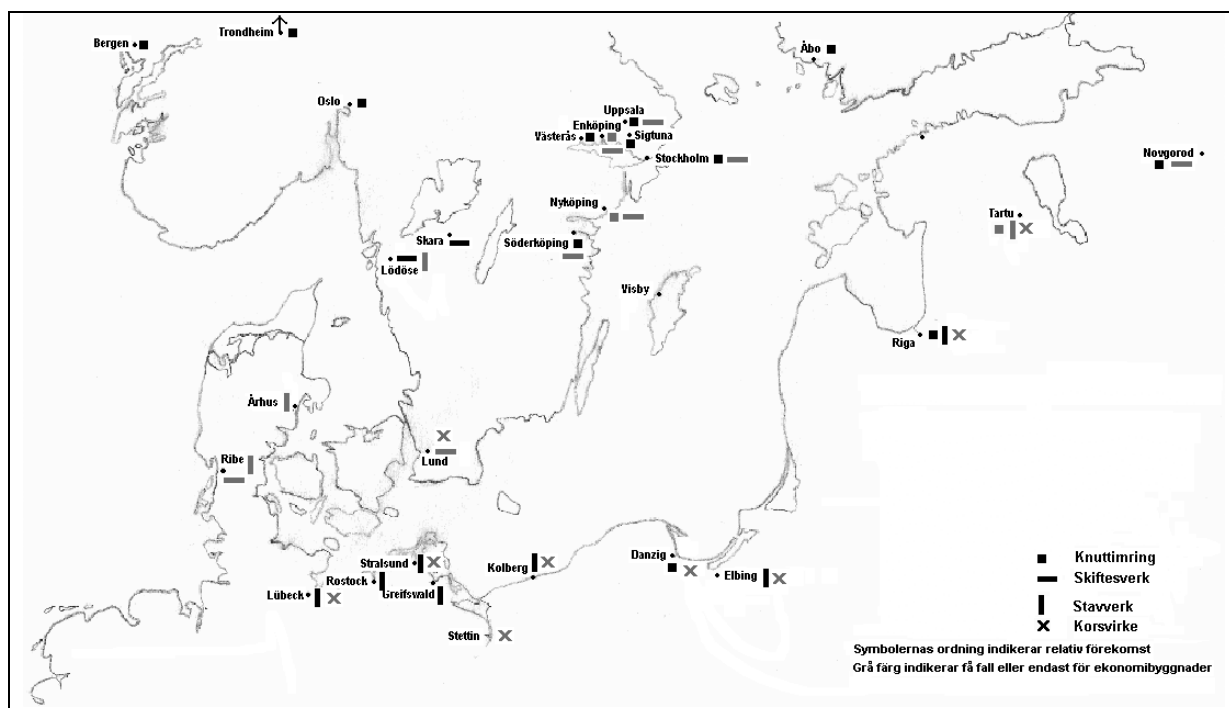
⁵¹ Denna karta liksom kartan för år 1300 bygger främst på Medeltidsstaden (1976-1990), arkeologiska rapporter från UV (Riksantikvarieämbetets avdelning för arkeologiska undersökningar), i synnerhet UV Öst och UV Mitt, Tesch, Sten (1987). Anund, Johan (2001). Carelli, Peter (2001). Caune, Andris (2001), Gläser, Manfred (2001), Hiekkänen, Markus (2001), Kiefer-Olsen, Jakob (2001), Molaug, Petter B (2001), Mulsow, Ralf (2001), Mäesalu, Ain (2001), Nawrołska, Grazyna (2001), Nordeman, Kjell; Douglas, Marietta (1987), Ose, Ieva (2001), Paner, Henryk (2001), Pärn, Anton (2001), Rebkowski, Marian (2001), Reilers, Egill (2001), Schneider, Manfred (2001), Schäfer, Heiko (2001), Skov, Hans (2001), Sorokin, Alexandre N., Söderlund, Kerstin (2001), Tesch, Sten (2001), Westholm, Gun (2001),

Alla konstruktionstyperna var i princip kända i hela Nordeuropa sedan länge, men passade olika bra för olika trädzoner. Barrträd passade bra för konstruktion av timmerhus, medan ekens tjockare och knotigare trä lämpade sig för ramverkskonstruktioner som stavverk, skiftesverk och senare korsvirke. Mycket riktigt dominerade också timmerhus i Nordeuropas barrträdszon i städer som Oslo, Trondheim, Rigas liviska föregångare och Novgorod. Ramverk (närmare bestämt stavverk) dominerade däremot i städerna i ekskogsområdena i norra Tyskland och på Brittiska Öarna.

Till denna naturgeografiska faktor ska sedan uppenbarligen även läggas en kulturellt betingad faktor när det gäller husbyggnad. Timmerhus dominerade inte bara i barrskogszonen utan även generellt kring Östersjön både i de slaviska städerna längs södra kusten där bristen på barrträd gjorde att lövträd, även ek, användes istället, och i blandskogsområden i Mellansverige med städer som Söderköping och Sigtuna.

Även användningen av ramverkskonstruktioner tycks ha varit kulturellt betingad, med stavverkskonstruktioner i Nordsjöområdet inklusive Lübeck och skiftesverk i östra Sverige och Novgorod (dock ej bostadshus)⁵². Endast i Danmark och kring Kattegatt tycks båda typerna ha förekommit i byggnader ovan mark. När skiftesverk förekommer i norra Tyskland är det i källare och brunnar.

När tyska kolonister började befolka nyanlagda städer på andra sidan Östersjön tog de med sig sin byggnadskultur från norra Tyskland. Initialt byggdes stavverksbyggnader, från mitten av 1200-talet i ökande utsträckning även korsvirkeshus och från slutet av seklet dessutom tegelhus i de större städerna. Stavverkshus och korsvirkeshus byggdes dock inte bara i områden med ek, det traditionella byggmaterialet för dessa hus, utan även i Riga där då istället barrträd måste användas. Bilden nedan visar situation kring år 1300.

⁵² Stavkyrkor längre österut, t ex Hemse på Gotland, utgör undantag.

På platser utan tidigare städer och där även en invandring av nybyggare till landsbygden skedde såsom Rostock, Stralsund och Greifswald förekom inte timmerhus. Längre österut i områden där tyskarnas invandring koncentrerades till städerna förekom ett varierande inslag av timmerhus, vilket har tolkats som närvaro av ett inhemskt befolkningselement. I den gamla slaviska staden Gdansk/Danzig förefaller tyska hustyper ha börjat dominera först från 1300-talet. Överallt uppträder dock de tyska byggnadsstilarna, dvs stavverk och från mitten av 1200-talet även korsvirke, ungefär samtidigt med att privilegier för kolonistäder givits. I Norge trängdes däremot stavverk ut av timmerhus, och även i sydvästra Skandinavien förefaller stavverk ha varit på tillbakagång under 1200-talet.

Sambandet mellan tyska byggnadsstilar och tysk invandring är som tidigare nämnts välkänt bland polska och lettiska arkeologer. Det borde kunna ge en indikation på invandringens omfattning även på vår sida av Östersjön.

En genomgång av Medeltidsstadens alla rapporter, närmare hundra arkeologiska rapporter utkomna sedan dess och även en del annan litteratur har inte givit några säkra exempel på vare sig stavverkshus eller korsvirkeshus före år 1300. Även senare är dessa tyska väggkonstruktioner mycket ovanliga i svenska städer. När det gäller Uppsala har Johan Anund gjort en genomgång av totalt 79 trähus med säkra konstruktioner som visar på totalt tre exempel på stavverksbyggnader, alla senmedeltida, och ett korsvirkeshus med oklar datering. I Gamla Stan i Stockholm har korsvirkeshusbyggnader med tegeltak förekommit, men de omnämns för först gången först 1480 och tycks ha blivit vanligare först efter 1500⁵³. Här föreligger kanske en koppling till det rådsbeslut 1475 som begränsade träbyggnaders höjd. Att då bygga i korsvirke kan ha varit ett sätt att bygga på höjden utan att behöva bekosta ett helt stenhus. Andelen korsvirkeshus uppgick till 12 % 1582 men ersattes sedan under 1600-talet av stenhus⁵⁴. I övriga Svealand och i Finland har jag inte funnit något klart exempel på vare sig stavverk eller korsvirke⁵⁵. Timmerhus dominerar i varierande utsträckning med en minskande andel hus byggda i skiftesverk i de städer som växer upp under 1200-talet.

I Söderköping återfinns åtminstone en byggnad som tolkats som uppförd i stavverksteknik, men liksom i Uppsala rör det sig om ett hus daterat efter 1300, närmare bestämt början av 1300-talet⁵⁶. I övrigt dominerar timmerhusen klart. I flera fall har stolpar med skåror påträffats där inte gått att avgöra vilken typ av konstruktion de ingått i. Några av dessa skulle kunna ha ingått i stavverk. När det gäller Kalmar är dessvärre det arkeologiska materialet så fragmentariskt att inget säkert går att säga om vilka väggkonstruktioner som använts. Dessa reservationer förändrar dock inte bilden av att tyska trähustyper utgjort på sin höjd några procent av de svenska trähusen under medeltiden, och kanske ännu mindre under högmedeltiden. Lödöse utgör dock ett särfall som snarare ansluter till bilden i övriga skandinaviska städer vid Nordsjön inklusive Kattegatt.

Stenhus är förutom i Visby ett i huvudsak senmedeltida fenomen i de svenska städerna och behandlas därför inte närmare i denna artikel. Man kan dock notera att de för hansestäderna så karaktäristiska lodräta indelningarna av de ofta starkt profilerade fasaderna inte tycks ha förekommit i Sverige.

⁵³ Hansson, Hans (1945), s 138f. Söderlund, Kerstin (2001), s 706f. Om den tyska befolkningens nära nog halverade andel i Stockholm mellan 1460 och 1525 se Weinauge, Eberhard (1942), s 78

⁵⁴ Uppgiften för 1582 ur Lager, Birgitta (1962), s 57

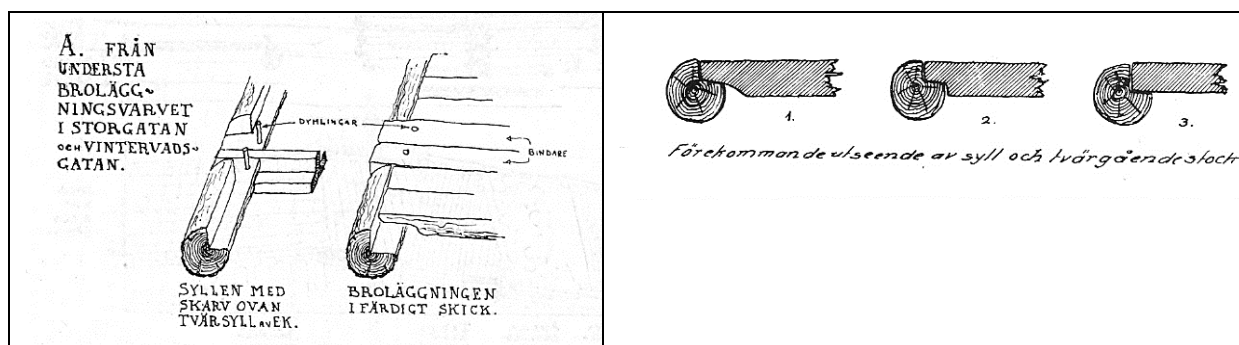
⁵⁵ En uppgift finns från 1925 om att även hus i stavverkskonstruktion påträffats i Nyköping men ingen datering finns angiven, se Nordeman, Kjell; Douglas, Marietta (1987), s 206

⁵⁶ Lindeblad, Karin; Menander, Hanna (2000), s 11

Den förklaring till den i det närmaste totala avsaknaden av tyska hus i de svenska städerna runt Östersjön som ligger närmast till hands är att husen byggdes av infödda yrkesmän. En kontroll av Stockholms skottelängd från 1460 tycks bekräfta detta⁵⁷. Av 60 yrkesmän, 43 timmermän och 17 murmästare, bär bara tre ens delvis tyska namn, Tideke timmerman, Jon timmerman Lybbenhus och Lars timmerman Heppin, varav åtminstone de två sistnämnda av förnamnens frekvens att döma var infödda stockholmare⁵⁸. Andelen svenskar bland dem som byggde staden bör alltså ha legat nära 100 % även i det tyskinfluerade Stockholm.

Kavelbroar

Gatubeläggningen i hamnstäderna i Nordeuropa dominerades på 1200-talet ännu av trä. Även här finns en liknande skillnad mellan Sverige och Nordsjöområdet inklusive kolonistäderna på andra sidan Östersjön. I områden med stavverksbyggnader/korsvirkesbyggnader användes plankor lagda på bjälkar. I Sverige användes däremot en mycket speciell typ av kavelbro där de tvärställda stockarna eller kluvorna (kluvna stockar) hålls samman av längsgående stockar med uthuggna spår, se nedan. Intressant nog återfinns exakt samma konstruktion både i Söderköping (vänster) och Visby (höger)⁵⁹. Kavelbroar av samma typ tycks även ha förekommit i åtminstone Västerås. Dessvärre tolkas eller rekonstrueras sällan kavelbrokonstruktioner i de arkeologiska rapporterna vilket gör det svårt att säga hur pass spridd denna konstruktion var i övriga svenska städer.

Källor: Lundberg, Erik (1928), s 16; Swanström, Eric (1979), s 217

Den närmast totala bristen på likheter mellan den profana byggnadskulturen i riket och i kolonistäderna pekar entydigt mot att den tyska andelen av befolkningen var begränsad i synnerhet jämfört med förhållandena i kolonistäderna på andra sidan Östersjön. Det gör att man naturligtvis måste fråga sig om det är särskilt sannolikt att tyska invandrare kunnat påverka stadsplan eller namngivning av stadskyrkor. Avsaknaden av regelbundenhet i de svenska stadsplanerna även efter 1250 står i stark kontrast mot regelbundenhet i de tyska stadsplanerna efter denna tid, vilket ju redan Hall påvisade för Stockholms del.

⁵⁷ SSB 3:1

⁵⁸ I skotteboken förekommer tre personer med tillnamnet Lybbenhus, Pe(de)r, Ni(ge)ls och Jon, namn som hör till de absolut vanligaste i det svenska namnmaterialet men är mycket sällsynta eller ej förekommer i det tyska materialet, vilket även gäller namnet Laurens=Lars.

⁵⁹ Lundberg, Erik (1928), s 16. Swanström, Eric (1979), s 217

Stadskyrkornas skyddshelgon

När det slutligen gäller tyskt inflytande över val av skyddshelgon eller den eventuella förekomsten av tyska köpmannakyrkor ger även här en jämförelse med de tyska kolonistäderna intressanta resultat. Ser man på skyddshelgon för stadskyrkorna i nordligaste delen av f d DDR, som således representerar en koloniseringsfas med tonvikt på mitten av 1200-talet, så fördelar sig de 42 kyrkornas namn på 16 Maria, 8 Nikolaus, 4 Jakob och 4 Peter (inkl 2 Peter & Paul) 3 Georg, 3 Bartholomeus, 2 Johannes, 1 Thomas, 1 Paulus⁶⁰.

Ett tyskt inflytande på namngivningen av svenska stadskyrkor borde uppvisa åtminstone någon likhet med ovanstående fördelning. Sammanlagt 72 kyrkor finns men för att öka jämförbarheten har jag valt ut de kyrkor som sannolikt tillkommit 1200-1350 (exkl Visby) och dessutom inte anses vara f d landskyrkor. Denna grupp omfattar 17 kyrkor⁶¹. Fördelningen på de olika skyddshelgonen är 7 Nikolaus, 5 Olof, 3 Ilian/Egidius och en var av Vårfru (dvs Maria) och Per. Hälften av kyrkorna har således skyddshelgon som inte förekommer i det tyska materialet ovan. En Egidi kyrka finns dock i Lübeck.

Det man särskilt slås av är den i det närmaste totala avsaknaden av Maria, det absolut vanligaste skyddshelgonet i kolonistäderna på 1200-talet och skyddshelgon för både den tyska köpmannakyrkan i Visby och torgkyrkan i Lübeck. Det enda exemplet är Vårfrukyrkan i Skänninge tillkommen kring 1300. Något formellt förbud mot Mariakyrkor fanns knappast. Flera tidiga prost- och biskopskyrkor är Mariakyrkor.

Det som talar mest mot Nikolaikyrkor som kyrkor med direkt koppling till den tyska folkgruppen är dock att Nikolai- och Olofskyrkor aldrig grundades på samma plats under den här tiden⁶². Den Olofskyrka som omtalas i Arboga 1285 tycks ersättas av en Nikolaikyrka i början av 1300-talet. Nikolaus och Olof tycks således fylla samma funktion som typiska skyddshelgon för stadskyrkor utan någon synbar etnisk anknytning eller ens nödvändig koppling till sjöfart. T o m en utpräglad inlandsstad som Örebro har en Nikolaikyrka. Vad som i det enskilda fallet styrts valet av skyddshelgon får vi aldrig veta, men man kan notera att grannstäder sällan valde samma skyddshelgon⁶³.

Sammanfattningsvis kan man alltså konstatera att den tyska invandringen satt förbluffande få spår i städernas infrastruktur, så få att det inte alls går att identifiera när tyskarna nått sin dominerande ställning bland storköpmännen från åtminstone slutet av 1200-talet. T o m i jämförelse med det slaviska Gdansk/Danzig framstår den tyska invandringen som socialt tämligen begränsad. Lundbergs med flera äldre forskares tankar om likheter med

⁶⁰ Blaschke, Karlheinz (2003), s 22ff innehåller en lista på 85 centraleuropeiska städer med flera stadskyrkor från Ljubljana till Ystad där alla städer utom en har en Nikolaikyrka. Hur pass representativt urvalet är för städer med flera kyrkor framgår dock ej. Kyrkornas tillkomst förefaller också ha en tyngdpunkt före mitten av 1200-talet.

⁶¹ Jakobs kyrka på Norrmalm i Stockholm har här inte räknats som församlingskyrka. Storkyrkan i Stockholm ska vid återinvigningen 1306 ha fått Nikolaus, Olof och Erik som skyddspatroner. När kyrkan först omnämns 1279 omnämns den dock bara som ecclesia Sancti Nicolai, se Wikström, Lars (1980), s 9f.

⁶² Olofs och Nikolaikyrkorna i Sigtuna anses höra till 1100-talet, dvs en tidigare fas.

⁶³ Kedjan av sjöstäder runt Mälaren Stockholm-Enköping-Västerås-Köping-Arboga har ordningen Nikolaus-Olof-Nikolaus-Olof (& Maria, f ö gemensam kyrka för stad och landsbygd)-Nikolaus. Likaså längs kusten: Nyköping-Norrköping-Kalmar: Nikolaus-Olof-Nikolaus (Söderköping har ingetdera). I Västergötland/Småland: Lidköping-Lödöse-Skara-Falköping (även landsbygdskyrka)-Jönköping: Nikolaus-Olof-Nikolaus-Olof-Nikolaus. Nikolaus i Skara har dock sannolikt ej koppling till handels och sjöfartens helgon. Lidköping är dessutom senmedeltida.

kolonistäderna på andra sidan Östersjön när det gäller tyskarnas roll vid uppbyggnaden av de svenska städerna torde nu kunna avvisas.

Tyskarnas andel av befolkningen

Det är naturligtvis fortfarande svårt att sätta exakta tal på den tyska andelen av befolkningen i rikets större städer. Att den var väsentligt lägre än i andra städer i icke-tyska områden där den tyska befolkningen lämnat tydliga avtryck inom byggande står väl ganska klart. Som exempel kan nämnas att den tyska befolkningen i 1500-talets Tallinn uppskattats till runt 30 %⁶⁴, möjligen dock en underskattning med tanke på att de utgjorde 43 % 1820 och i Riga 45 % 1766⁶⁵. Eftersom ester respektive letter vid denna tid var svagt representerade inom både borgerskapet och kyrkan, till skillnad från situationen i de högmedeltida svenska städerna, bör andelen tyskar ha varit väsentligt lägre i de svenska städerna, vilket ju även skillnaderna i bebyggelsekultur visar. Det finns därför anledning att ifrågasätta Weinauges beräkning på 35 % tyskar för Stockholm 1460. Den höga siffran framstår som mindre sannolik också på grund av den försvenskning av stockholmstyskarna som redan Weinauge själv tydligt påpekade⁶⁶. De exempel på släkttavlor som Weinauge konstruerat för 1400-talet indikerar både en försvenskning vid blandäktenskap och en tendens bland stockholmstyskarna att undvika att ge barnen rent tyska namn.⁶⁷ Om tyskarna utgjort en tredjedel av befolkningen borde detta i kombination med deras ekonomiska styrka ha motverkat assimilering på liknande sätt som i Baltikum.

Etnisk tillhörighet utgår från individen och i länder med traditionellt blandad befolkning uppskattas olika etniska gruppers andel av befolkningen ofta vid folkräkningar genom att individen anger sitt val av etnisk identitet. Tillämpas andra kriterier, som vi måste göra för Stockholm både då och nu, får man en uppskattning som inte sammanfaller helt med verkligheten⁶⁸. Man måste också hålla i minnet att vid hög grad av assimilation finns stora mellangrupper av personer med i större eller mindre utsträckning dubbel etnicitet. Tendensen bland de infödda stockholmstyskarna, om den kan generaliseras, att styra barnens namn mot namn gångbara både i ett tyskt och i ett svenskt sammanhang skulle kunna tyda på en sådan dubbel identitet, tysk i ett tyskt sammanhang som vid handel med tyska städer, svensk i den svenska omgivningen.

Trots dessa reservationer går det dock att få en ungefärlig uppskattning av den tyska befolkningsandelen genom att analysera namnskicket i dels Stockholm, dels rent tyska och

⁶⁴ Pullat, Raimo (1983), s 31

⁶⁵ Pullat, Raimo (1983), s 55. Dorosjenko, Vasilij V (1993)

⁶⁶ Weinauge, Eberhard (1942), s 100 och 134f. Även Dahlbäck, Göran (1988), s 53

⁶⁷ Weinauge, Eberhard (1942), s 34, 56, 84, 106. I Mecklenburgisches Urkundenbuch bär över 60 % av männen rent tyska namn, se tabell 1. I de fall med äktenskap mellan stockholmstyskar som Weinauges släkttavlor visar gavs endast två av tolv barn rent tyska namn, medan två fick rent svenska, övriga åtta namn återfinns både bland svenskar och tyskar. I de blandäktenskap Weinauge återger har inget av barnen givits ett rent tyskt namn.

⁶⁸ Som exempel kan nämnas att USK Utrednings- och statistikkontoret i Stockholms stad i stället för etnicitet mäter första och andra generationens invandrare. Definitionen av andra generationens invandrare ändrades 2004 från minst en förälder född i utlandet till att omfatta endast dem med båda föräldrarna födda utomlands. Med den tidigare definitionen var andelen invandrare i Stockholm 36,0 % 2006 men med den nya 27,0 %, se <http://www.usk.stockholm.se/arsbok/b058.htm>. Hur dessa personer själva skulle beskriva sin etnicitet kan vi bara gissa.

svenska områden. Jag har delat upp namnen i nordiska, allmänneuropeiska och tyska⁶⁹. Bland de tyska namnen finns det två stycken mycket vanliga, Hans och Henrik, som är relativt vanliga även i det svenska materialet. Henrik, i egenskap av Finlands skyddshelgon, är dock i stort sett begränsat till Finland och delar av Svealand och Norrland. Dessa två och ett par andra har fått beteckningen tyska & nordiska. Som framgår av tabell 1 var det tyska och svenska namnskicket i stort sett varandras motsatser.

TABELL 1 - MANSNAMNENS FÖRDELNING

	Stockholm 1460 Skottebok	Mecklenburg 1396-99 Urkundenbuch	"Sth län" sl 1500t Fredriksson	Funbo 1428-83 Mantalslängd	Stockholm 1460 Svenskar	Stockholm 1460 Tyskar
Nordiska	34%	0%	40%	44%	44%	0%
Allmänneuropeiska	41%	8%	53%	51%	49%	14%
Tyska&nordiska	13%	27%	7%	5%	7%	33%
Tyska	12%	64%	1%	0%	0%	53%
Totalt	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Antal personer	979	1757	2402	63	755	224

Anm: Kursiv stil anger uppskattade värden

Över 90 % av männen i Mecklenburg bar tyska namn kring år 1400. Källan är här olika namns förekomst i Mecklenburgisches Urkundenbuch 1396-9 enligt personregistret, men företeelsen har allmän giltighet⁷⁰. Mecklenburg har valts här för att det var ett av de viktigaste utvandringsområdena för stockholmstyskarna⁷¹. Över 90 % av svenskarna bar däremot icke-tyska namn, närmare bestämt nordiska eller allmänneuropeiska vanligen hämtade från bibeln.

För svensk del är det mindre lämpligt att utgå från Svenskt Diplomatarium eftersom proportionerna mellan grupperna visat sig skilja sig åt mellan olika delar av riket. Stockholms svenska befolkning utgjorde knappast ett genomsnitt av rikets befolkning utan kom från de omkringliggande landskapen. Något tillräckligt brett lokalt referensmaterial från 1400-talet finns dock inte lätt tillgängligt utan man får gå till Ingvar Fredrikssons undersökningar avseende slutet av 1500-talet där jag valt ut tre undersökningar som i stort sett motsvarar Stockholms län⁷². Eftersom det finns risk att namnskicket förändrats på dessa hundra år har jag som referens tagit det publicerade namnmaterialet ur uppländska Funbo sockens räkenskaper⁷³. Det materialet är dock egentligen alltför litet för att kunna säga något säkert om eventuella skillnader mellan 1400-tal och 1500-tal. Den minskning av de nordiska namnens andel som indikeras är dock sannolik. En motsvarande undersökning för tre socknar i Uppland baserad på markgäldskattelängderna från 1312 ger nämligen en motsvarande siffra på 76 %⁷⁴.

Eftersom andelen tyska namn i skotteboken endast är 12 % mot över 64 % i det tyska materialet skulle redan ett snabbt överslag peka mot en tysk befolkningsandel bland männen på mindre än 20 % ($12,5 \% / 64\% = 0,19$).

⁶⁹ I de nordiska namnen ingår inte bara ursprungligt nordiska namn utan även de nordiska formerna av allmänneuropeiska Johannes, dvs Jöns, och Nikolaus, dvs Ni(ge)ls. De vanligaste tyska formerna av dessa namn var Hans och Claus, där Claus på motsvarande sätt ingår bland de tyska namnen.

⁷⁰ Gottschald, Max (1955), s 18

⁷¹ Weinauge, Eberhard (1942), karta 5, s 117

⁷² Fredriksson, Ingvar (1974), tabell 33-35

⁷³ Andrae, Carl Göran (1965), tabell 11, s 422 och bilaga 9, s 437f

⁷⁴ Brev 2456-58, Svenskt diplomatariums huvudkartotek på internet. Observera att även de egentligen allmänneuropeiska Nikolaus och Johannes ingår i denna siffra eftersom jag fört de senmedeltida nordiska formerna Nigels och Jöns till de nordiska namnen.

Det kan dock finnas anledning att gå vidare i materialet för att se om tyska namn systematiskt valts bort till förmån för etniskt mera neutrala namn av stockholmstyskarna vilket skulle kunna innebära en underskattning av andelen tyskar. Längst till höger i tabell 1 har ett försök till fördelning gjorts som resulterar i en namnfördelning i respektive grupp som ganska väl avspeglar den i rent svenska respektive tyska områden. En viss överrepresentation av neutrala finns dock i den stockholmstyska gruppen. Andelen tyskar blir 23 % bland männen.

Även genom att analysera tillnamnen kommer man fram till drygt 200 tyskar och drygt 750 svenskar. Vanliga fadersnamn av typen Jonsson är en mycket tydlig markör av svensk etnicitet. Endast en person av dem som bär ett rent tyskt förnamn har ett sonnamn. Bland män med rent nordiska förnamn utgör däremot sonnamnen en dryg tredjedel, 115 av 330 om man antar att rent nordiska namn indikerar svensk etnicitet även för de fåtaliga männen med tyskt ärvt efternamn inom denna namngrupp. Antas motsvarande andel även bland svenska bärare av andra förnamn får man 760 svenskar.

TABELL 2 - TILLNAMNENS FÖRDELNING BLAND MÄN

	Stockholm 1460 Totalt	Stockholm 1460 Sonnamn	Stockholm 1460 Yrke	Stockholm 1460 Ty efternamn	Stockholm 1460 Sv efternamn	Stockholm 1460 Inget
Nordiska	330	115	135	14	24	56
Allmänneuropeiska	398	128	168	34	40	43
Tyska&nordiska	129	21	41	46	14	13
Tyska	122	1	31	65	1	24
Antal personer	979	265	375	159	79	136

Bland tyska kvinnor förekommer inte alls samma koncentration till tyska namn som bland männen, se tabell 3. Det gör det svårare att precisera andelen tyskor bland kvinnorna. Även det faktum att antalet individer med rent tyska namn är så litet, endast nio stycken, gör att slumpen inför en felmarginal på ett par procentenheter. Antar man liksom för männen att fördelningen mellan rent tyska namn och tyska/allmänneuropeiska såg ungefär likadan ut bland tyskar i Stockholm som i Mecklenburg får man en tysk andel bland kvinnorna på ca 13 %, med en generösare tolkning som även tar hänsyn till en styrning mot allmänna namn når man 15 %.

TABELL 3 - KVINNONAMNENS FÖRDELNING

	Stockholm 1460 Skottebok	Mecklenburg 1396-99 Urkundenbuch	Riket SI 1500t Fredriksson	Jönköping 1456 Mantalslängd	Stockholm 1460 Svenskor	Stockholm 1460 Tyskor
Nordiska	31%	0%	42%	34%	37%	0%
Tyska&nordiska	64%	67%	58%	66%	63%	71%
Tyska	4%	33%	0%	0%	0%	29%
Totalt	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Antal personer	213	132	1333	38	182	31

Anm: Kursiv stil anger uppskattade värden

Totalt sett för hela namnmaterialet i skotteboken 1460 får man då en tysk andel på 21 % plus eller minus ett par procentenheter beroende på hur strikt eller generöst man drar gränsen mellan tysk och svensk, att jämföras med Weinauges 35 %. Hur Weinauge kommit fram till 35 % kan vi inte veta eftersom han inte angivit vilka kriterier han gått efter. Att alla med tyskt efternamn räknats oavsett förnamn framgår dock även om Weinauge själv tvekat vid något

tillfälle⁷⁵. Denna justering innebär dock endast något tiotal individer dvs endast ett par procentenheter. Detta utgör en absolut maxgräns som inkluderar inte bara tyska invandrare utan också alla stockholmare som på något sätt hållit fast vid ett tyskt ursprung genom förnamn eller efternamn. Bortom denna gräns handlar det om rena svenskar som på felaktiga grunder förts till den tyska gruppen.

Till att börja med förefaller Weinauge inte ha observerat att de vanliga tyska förnamnen Hans och Henrik är relativt vanliga även bland svenska bönder i landskapen runt Stockholm. Att även svenska Hans och Henrik har räknats som tyskar har höjt andelen tyskar ca 6 %. Weinauge har inte heller förstått hur exceptionellt ovanliga fadersnamn, dvs sonnamn, är bland tyskar vilket ju framgått av analysen av bärare med rent tyskt förnamn. När han stött på fadersnamn tillsammans med vanliga tyska namn som Hans eller Henrik har han i stället tolkat det som att sonnamnen ”övertogs mycket snabbt särskilt av tyska hantverkare”⁷⁶. Man bör här särskilt observera att fadersnamn med rent tyskt förled, t ex Albrektsson är mycket ovanliga, endast 11 stycken i hela materialet, varav endast en bär ett tyskt förnamn men hela sex rent svenska förnamn. För att komma upp i de drygt 350 män som Weinauge definierat som tyskar måste man dock dessutom anta att ca 100 av bärarna av allmänneuropeiska namn var tyskar, vilket skulle ha inneburit att ca 30 % av tyskarna i Stockholm bar sådana namn jämfört med 8 % i det mecklenburgska materialet. Här får man anta att Weinauge inte varit så förtrogen med tyskt namnskick under medeltiden. Kanske utgick han från sin egen tid. Allmänneuropeiska förnamn tycks nämligen ha blivit vanligare bland tyskar under 1500-talet.

Även 21 % är dock en alltför hög andel för den tyska befolkningen. Kvinnorna är underrepresenterade genom att gifta kvinnor med ett par undantag inte ingår, endast änkor och ogifta. Antar man en jämn fördelning av könen hamnar man på 18 % tyskar. Vidare ingår inte drängar och pigor som kan antas ha varit lokala i större utsträckning än den borgerliga befolkningen. Likaså kan barn och ungdomar förväntas ha försvenskats i större utsträckning än de vuxna som i större utsträckning flyttat in från Tyskland. Allt sammantaget leder tyskarnas andel ner mot högst 15 %. Mot den bakgrunden blir den fortgående försvenskningen begripligare.

Hur hög var då andelen tyskar under slutet av högmedeltiden från ca 1280? Rent generellt var andelen tyskar på nedåtgående under 1400-talet redan före 1471, som tidigare nämnts. Våra 15 % kan därför inte appliceras direkt på högmedeltiden. Nedgången anses dock ha varit störst i inlandsstäderna. I en stad som Jönköping var andelen tyskar endast ca 1 % utgående från en mantalslängd från 1456⁷⁷. Även i Uppsala och Vadstena förefaller tyskarna ha varit relativt fåtaliga under 1400-talet⁷⁸. I kuststäderna med direkt kontakt med östersjöstäderna tycks nedgången ha varit mindre dramatiskt. I Åbo var början av 1400-talet endast en kortvarig svacka varefter tyskarna åter blev ledande fram till 1471. För Söderköping syns endast en begränsad nedgång av andelen tyskar i diplommaterialet från 34 % under senare delen av 1300-talet till 27-28 % 1400-1500⁷⁹. Man bör därför akta sig för att justera upp siffrorna alltför mycket från de ca 15 % som gällde i det i ett svenskt sammanhang mycket tyskinfluerade Stockholm. Det är svårt att trovärdigt argumentera för mycket mer än 20 %

⁷⁵ På s 75 diskuterar Weinauge Eskil Höppeners och Mats Bretholts nationalitet men beslutar sig på s 76 för att även dessa inte är svenskar utan tyskar eftersom tyska efternamn alltid signalerar tysk härstamning.

⁷⁶ Weinauge, Eberhard (1942), s 67

⁷⁷ Jönköpings stads tänkebok : 1456-1548. Samma analys av namnskicket som ovan har använts.

⁷⁸ Ljung, Sven (1954), s 93. Fritz, Birgitta (2000), s 137f

⁷⁹ Ljung, Sven (1949), s 30. Kom ihåg att siffrorna anger andelen i diplommaterialet. Den verkliga andelen var betydligt lägre, sannolikt lägre än i Stockholm.

som en normal maxsiffra med enstaka högre toppar. En högre andel skulle ha krävt ett kraftigare inflöde av tyska hantverkare vilket skulle ha givit utslag i byggnadskulturen.

För att erhålla en nedre gräns skulle man kunna jämföra med situationen i Stockholm 1582 då den tyska befolkningen andel hade minskat som tidigare nämnts. Av de 35 mest framstående borgarna, i huvudsak de högst taxerade, var 20, dvs 57 %, medlemmar i tyska församlingen⁸⁰. Motsvarande siffra för 1460 var 80 % om man utgår från namnskicket. Totala antalet utländska familjer har av Birgitta Lager uppskattats till knappt 200⁸¹. Det skulle motsvara en befolkningsandel på runt 10 %. Med tanke på den tyska dominansen i 1300-talets diplommaterial, som borde ha ett bredare urval än den absoluta eliten av borgerskapet, bör den tyska befolkningsandelen vid denna tid ha åtminstone överstigit 10 %. Man skulle därmed kunna uppskatta den tyska befolkningens andel under slutet av högmedeltiden och fram mot år 1400 till ca 10-20 % åtminstone i de större städerna i riket.

Kronologi

Som nämnts går det dessvärre inte att spåra den tyska invandringen till de svenska städerna med hjälp av byggnadskulturen. Vidare är antalet stadsbor i diplommaterialet så oerhört få före 1280, tyskar såväl som svenskar, att inget kan sägas om den etniska balansen jämfört med efter 1280. När tyskar börjar dyka upp under 1280-talet är det ofta i samband i svenska stormäns testamenten genom att lån eller andra skulder till tyska borgare i svenska städer behöver klaras upp. Om den tyska invandringen tagit fart först kring 1280 skulle man kunna tänka sig att detta skulle avspeglas i testamenten genom att dessa före 1280 i stället upptar skulder till icke-tyskar, t ex kyrkan. Tyvärr visar det sig att det dryga 20-tal testamenten som är äldre än 1280 inte tar upp skulder. Kanske blir testamenten mer utförliga efter 1280. Skulder avhandlas överhuvudtaget bara i fyra diplom äldre än 1280. När skulder börjar förekomma mera frekvent i materialet efter 1280 är det fortfarande kyrkan som dominerar som långivare. Något stöd för ett genombrott för den tyska invandringen kring 1280 ger materialet alltså egentligen inte. Tyskarna börjar framträda i materialet efter 1280 eftersom diplommaterialet förändras.

Vad som möjligen skulle kunna stödja att invandringens tyngdpunkt ligger sent är att svenska städer inte förekommer i Urkundenbuch der Stadt Lübeck (LUB) förrän på 1300-talet, med undantag för några dokument relaterade till Magnus Ladulås fredmäklarinitiativ i Kalmar på 1280-talet och ett omnämnande av Stockholm. Däremot förekommer både Kalmar och Stockholm regelbundet under 1300-talet, övriga städer i riket mera sällan⁸². En viktig orsak till detta kan dock vara Visbys dominerande roll i norra Östersjöns handel under 1200-talet. Få anledningar har då funnits till direkta kontakter mellan staden Lübeck och rikets städer. Troligen bör man då tänka sig en mera omfattande tysk invandring till de svenska städerna först sedan tyskar börjat dominera inom Visbys borgerskap, vilket skulle innebära andra hälften av 1200-talet. Dick Wases undersökningar av namnskicket i Visby pekar nämligen mot att det gotländska dominerade under första hälften av 1200-talet, medan en kraftig tysk invandring under andra hälften av 1200-talet innebar ett skifte⁸³.

⁸⁰ Lager, Birgitta (1962), s 141

⁸¹ Lager, Birgitta (1962), s 135

⁸² LUB T 1-4. För 1300-talet omnämns Stockholm i 35 brev, Kalmar i 14 och Lödöse i 5. Övriga städer förekommer högst två gånger och oftast i brev som rör slottet eller domkyrkan och inte borgerskapet.

⁸³ Wase, Dick (2000), s 23 och 32

De undersökningar som jag hittills presenterat pekar entydigt mot att den tyska befolkningsandelens storlek under medeltiden överskattats av tidigare forskning. Vare sig tyska kolonistäder eller tyska enklaver har kunnat uppstå. Tyskarna har varit en begränsad minoritet som varit beroende av ett ständigt tillflöde av nya invandrare för att inte försvinna i det svenska folkhavet.

Det vore dock helt fel att därigenom automatiskt utgå från att den tyska invandringen inte haft betydelse för den svenska urbaniseringens förlopp. Urbaniseringen löper parallellt med en produktivitetsökning i samhället. Den är ett resultat av produktivitetsökning såtillvida att resurser måste frigöras från jordbruket för att nära en stadsbefolkning som i huvudsak inte är jordbrukare. Den bidrar samtidigt till att öka produktiviteten genom specialiserad handel och hantverk.

Tre centrala faktorer bakom produktivitetsökningar rent generellt är investeringar, innovationer och institutioner⁸⁴. Med institutioner avses här regler och sedvänjor som styr människors tänkande och handlande, t ex den privata äganderätten. Den tyska invandringen hade potential att positivt påverka alla dessa tre faktorer. De potentiella demografiska effekterna av den tyska invandringen är därför inte begränsad bara till den rent fysiska ökningen av antalet tyskar i städerna. Även förutsättningarna för att fler svenskar skulle kunna få sin utkomst i städerna ökade genom att kapital och kunskap tillfördes under förutsättning att detta inte hade kunnat mobiliseras inom landet.

Ett sätt att försöka komma åt denna positiva effekt skulle kunna vara att undersöka i hur stor utsträckning den var korrelerad med utvecklingen på andra sidan Östersjön.

Den tyska invandringens kronologi runt Östersjön

På andra sidan Östersjön finns större möjligheter att avläsa den tyska invandringens kronologi och effekter än i Sverige och Finland tack vare dess tydliga avtryck i det arkeologiska materialet, i synnerhet i områden med få tidigare existerande städer som f d norra DDR.

Före 1220 kan man knappast tala om någon tysk kolonisationsvåg vid Östersjön, endast närvaro i vissa skandinaviska, baltiska och slaviska städer. Rigas grundläggning 1201 sker snarast efter gotländska förebilder. Lübeck är den enda säkra tyska kolonistaden vid Östersjön.

Rostock grundas 1218 på en plats med viss begränsad existerande bebyggelse. Det dendrodaterade materialet visar entydigt på en kraftig ökning av bebyggelsen från slutet av 1210-talet⁸⁵. En bredare kolonisationsvåg tar dock fart först en bit in på 1220-talet att döma av det arkeologiska materialet från f d nordligaste DDR öster om Schwerin⁸⁶. För flertalet städer i detta material ligger det dendrodaterade materialet tämligen koncentrerat mellan 1220-talet och 1260-talet⁸⁷. Endast i de stora kuststäderna Rostock och Stralsund har växande byggnadsintensiteten även efter 1270 kunnat beläggas, dock utan att städernas yta utökats.

⁸⁴ Schön, Lennart (2007), s 15f

⁸⁵ Westphal, Thorsten (2002), s 111

⁸⁶ Framställningen bygger här på Westphal, Thorsten (2002)

⁸⁷ Grabow 1232-1268, Plau am See 1225-1255, Wismar (Altstadt) 1220-50, Güstrow 1228-1253, Ribnitz m1200t, Teterow ca 1250,1310t, Anklam ca 1228-1260, Demmin 1235-1260, Friedland (1230)/1244-1270, Greifswald (1192)/1240-70, Grimmen ca1250-1272, Ückermünde (1232)/1260-1290, Usedom ca 1270. Materialet är mycket omfattande. Enbart från Greifswald finns över 1500 daterade prov. Städer med endast ett tiotal daterade prov är kursiverade.

Allt detta ger intryck av en mycket intensiv befolkningstillväxt från i stort sett noll på endast en dryg generation, vilket förutsatt en kraftig import av kapital och mänskliga resurser.

Skillnaden mot den långt utdragna tillväxten i de svenska städerna är påtaglig. Ingen liknande stegvis ökning kan noteras här under denna tid. Städerna växer men det finns ingen dramatik i utvecklingen. Det sker till synes av egen kraft med hjälp av den inhemska pågående produktivitetssökningen och kapitalackumulationen.

Längre österut är 1230-1280 den intensivaste perioden när det gäller stadsprivilegier. Större städer som Tallinn, Pärnu, Elbing, Kolberg och tyska Stettin ligger dock före 1260⁸⁸. Här saknar jag emellertid tillgång till ett motsvarande dendrodaterat material som för området väster om Oder för att kunna bedöma om även byggnadsverksamheten är som intensivast under denna period. Ett antal grundanden efter 1280 indikerar dock ett något senare förlopp än i Mecklenburg och västra Pommern.

Avslutande diskussion

Även om den tyska invandringen till Sverige inte kan säkert fixeras i tiden pekar dock det mesta således mot att den hör till ett sent skede i den tyska östersjökolonisationens historia, kanske t o m det sista. Att den dessutom även var den socialt mest begränsade har redan konstaterats utgående från husbyggnadsstudien⁸⁹. Vad beror detta på och har den varit betydelselös för urbaniseringens förlopp i Sverige? Frågorna bör förmodligen diskuteras för två perioder, 1220-1270 och 1270-1310.

Under perioden 1220-1270 valde tyska kolonister att slå sig ned i städerna på andra sidan Östersjön. Om man förutsätter ett visst mått av rationalitet hos nybyggarna bör det ha berott på att bättre villkor erbjöds där jämfört med i Sverige.

Rättsläget skiljde sig runt Östersjön genom att svenska städer tillämpade lokala lagar medan koloniststäderna tillämpade välbekantare rätt, i allmänhet Lübecks eller i Livland Rigas⁹⁰. Den situationen förändrades inte under andra halvan av 1200-talet utan utgjorde en konstant skillnad till svensk nackdel. Rimligen har det höjt den upplevda risknivån för den enskilde jämfört med att etablera sig i en stad med tysk rätt.

Slaviska furstar vid södra Östersjökusten valde här redan tidigt en helt annan väg där tyska nybyggare gavs betydligt friare tyglar när det gällde egen rättstillämpning och självförvaltning, vilket innebar en snabb genväg till urbanisering genom att tyskt kapital och tyska nybyggare attraherades. Eftersom koloniseringen också omfattade landsbygden expanderade även agrarekonomin kraftigare än i Sverige, varvid det ekonomiska underlaget för stadsbefolkningen ökade ännu mer. Att den svenska kungamakten eller de svenska

⁸⁸ Tallinn: tysk invandring belagd från 1230, Lübeckrätt från 1248. Gamla Pärnu biskopsrätt från 1251. Elbing grundad 1237, Lübeckrätt från 1246. Kolberg Lübeckrätt från 1255. Tyskarna får egna privilegier i slaviska Stettin 1237, Magdeburgrätt från 1243.

⁸⁹ Flera forskare har tidigare påpekat att den tyska invandringen till riket varit socialt snedfördelad med endast en begränsad invandring av hantverkare, se t ex Ahnlund, Nils (1929), s 9 m a p Stockholm.

⁹⁰ I början av 1250-talet slogs dessutom fast i fredsfördraget mellan Lübeck och Birger Jarl att lübeckborgare som ville bosätta sig i riket skulle lyda under svenska lagar

landskapsmenigheterna inte erbjöd konkurrenskraftiga villkor bör då ha resulterat i ett långsammare urbaniseringsförlopp än vad som annars hade varit möjligt⁹¹.

Det är dock inte nödvändigtvis hela förklaringen till skillnaderna i urbanutveckling 1220-1270. Skillnader även i samhällsförändringen i stort bör ha spelat in. Den tyska invandringens bredd i framför allt Mecklenburg, bör ha inneburit en kraftigare och snabbare samhällsförändring än den Sverige genomgick under samma tid.

Under perioden 1270-1310 är dock den tyska invandringen till rikets städer ett faktum, samtidigt som Åbo och ett antal städer i Svealand upplever en kraftig tillväxt. Tillväxten i Götaland skiljer sig dock inte markant mot den föregående perioden. Förmodligen var skillnaden i villkoren för tysk bosättning mellan Sverige och övriga Östersjöområden inte längre lika stor.

På vilket sätt skillnaderna i villkor förändrades under senare delen av 1200-talet och hur tyska nybyggare såg på det i valet av ny hemort kan vi förstås aldrig fastställa med säkerhet som källäget ser ut. Eventuella förbättringar av rättsläget i städerna just vid denna tid kan ha spelat in men får ses som spekulationer. Källäget medger inte någon jämförelse mellan situationen i mitten respektive slutet av 1200-talet. Möjligheterna att från centralt håll styra en sådan utveckling förefaller också begränsade genom att lagstiftningen låg på lokal nivå⁹². När kungamakten genom Alsnö stadga 1279-80 och Skänninge stadga försöker åstadkomma rikstäckande regler gäller det förhållandena mellan frälsegrupperna och kungamakten, inte förhållandena inom lokalsamhället⁹³. Även de enda kända stadsprivilegiebrev från 1200-talet, tre privilegiebrev från 1284 och 1288 avseende Jönköping, ger snarare intryck av att vara tillkomna på jönköpingsbornas initiativ än att vara påbud uppifrån om tillämpning av kunglig lagstiftning. I ett av dessa brev ges jönköpingsborna rätt att införa rådsinstitutionen vilket även är det äldsta svenska belägget för förekomsten av råd⁹⁴. Införandet av råd innebar ett närmande till förhållandena i andra städer kring Östersjön. Eventuella förbättringar av rättsläget som skulle kunna locka tyska invandrare bör således snarare ha tillkommit genom förändringar initierade nerifrån snarare än genom påbud uppifrån.

Kungamaktens intresse av att gynna invandring av kapitalstarka personer till Stockholm kan dock spåras i ett par gåvor under 1280-talet till stockholmsborgare av tyskt ursprung⁹⁵. Just Magnus Ladulås påstådda tyskvänlighet har diskuterats av tidigare forskning men de praktiska effekterna av denna kan som sagt diskuteras⁹⁶.

Den tänkta förändringen i vågskålen till de svenska städernas fördel efter 1270 kan dock även ha påverkats av försämrade förhållanden för bosättning på andra sidan Östersjön. När väl städerna etablerats mötte nykomlingarna en redan etablerad struktur där det gällde att arbeta sig upp. För en del kan etablering på helt nya orter ha framstått som ett bättre alternativ.

⁹¹ Man kan alltid diskutera i vilken utsträckning centralmakten vid denna tid ens skulle ha haft befogenhet att erbjuda motsvarande villkor inom riket.

⁹² Bjarne Larsson, Gabriela (1994), s 20 menar att ”företrädare för landskapspartikularismen kring sekelskiftet 1300 hävdade att kungamakten inte hade rätt att beträda deras rättsområde med riksgiltiga överenskommelser”

⁹³ Bjarne Larsson, Gabriela (1994), s 31

⁹⁴ Gustafsson, Sofia (2006), s 54

⁹⁵ Brev 1448 (DS 989) och 1229 (DS 757). Svenskt diplomatariums huvudkartotek på Internet.

⁹⁶ T ex Schück, Adolf (1930), s 77ff

Mera tveksamt är väl om något plötsligt uppsving i järnhanteringen under slutet av 1200-talet, som hävdats, har skapat nya incitament för en tysk invandring till städerna runt Mälaren. I Wilhelm Koppes genomgång av handeln mellan Lübeck och Stockholm under 1300-talet är det kopparn som dominerar under första hälften av 1300-talet. Koppe menar att handeln med osmundjärn först ”efter mitten av 1300-talet” hastigt växte till samma betydelse som kopparn⁹⁷. Eftersom kopparn gick över Västerås till Stockholm, kan den tyska befolkningen i övriga mälärstäder runt år 1300 knappast ha lockats dit ens av något snabbt uppblomstrande kopparhandel.

Att import av tyskt kapital, kunskap tillsammans med tysk invandring var av stor betydelse för den snabba urbaniseringen i Svealand och Åbo 1280-1310 och att urbaniseringsgradens tillväxt annars skulle ha uppvisat en flackare utveckling tillhör således de företeelser som inte låter sig bevisas utan bara förmodas. Det förefaller dock ännu svårare att bevisa motsatsen, dvs att tillräckliga resurser fanns inom riket under senare delen av 1200-talet som fullt ut hade kunnat ersätta och verkligen skulle ha ersatt de tyska resurserna om de uteblivit.

Det bör i det här sammanhanget samtidigt påpekas att det under 1300-talet även skedde ett utflöde av tyskt kapital från Sverige. Förmögenheter som arbetats upp i Sverige under en livstid fördes åter till i första hand Lübeck i form av arv, ”pension” på gamla dagar och rena investeringar⁹⁸. Effekten av tysk kapitalimport bör därför ha varit störst under de första generationerna tyskar fram till början av 1300-talet.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis menar jag att Lundbergs, Schücks och andra äldre forskares syn på den tyska invandringens roll för den svenska urbaniseringens förlopp kan visas ha varit överdrivet positiv. Det kan kanske uppfattas som att sparka in öppna dörrar, men saken har mig veterligen inte undersökt på djupet tidigare, allra minst genom att använda arkeologiskt material från de senaste årtiondenas arkeologiska undersökningar. Med en andel av befolkningen på i normalfallet 10-20 % kunde tyskarna inte skapa den typ av tysksdominerade städer som fanns på andra sidan Östersjön.

Tyskarnas ekonomiska styra var dock avsevärt större än deras andel av befolkningen. När det gäller att skapa de ekonomiska förutsättningarna för en stads demografiska tillväxt kan den tyska invandringen med dess kapital och kunskap förmodas vara en av flera faktorer som i viss utsträckning påverkade den svenska urbaniseringens förlopp under högmedeltiden och som sådan förtjänar den mer uppmärksamhet.

⁹⁷ Koppe, Wilhelm (1934), s 75. Däremot kan naturligtvis den inhemska handeln med järn ha ökat under denna tid.

⁹⁸ Koppe, Wilhelm (1934)

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

TRYCKTA KÄLLOR

Jönköpings stads tänkebok : 1456-1548 / utgifven af Carl M. Kjellberg

Mecklenburgisches Urkundenbuch. Band 23. 1396-99

Stockholms stadsböcker från äldre tid (SSB). Ser. 3:1, Stockholms stads skottebok 1460-1468 samt strödda räkenskaper från 1430-talet och från åren 1460-1473

Urkundenbuch der Stadt Lübeck (LUB) T. 1 -1300

Urkundenbuch der Stadt Lübeck (LUB), T. 2. H. 1, 1301-1336

Urkundenbuch der Stadt Lübeck (LUB), T. 2. H. 2, 1337-1350

Urkundenbuch der Stadt Lübeck (LUB), T. 3, 1351-1370

Urkundenbuch der Stadt Lübeck (LUB), T. 8, 1441-50

Urkundenbuch der Stadt Lübeck (LUB), T. 11, 1466-1470

LITTERATUR

Ahnlund, Nils (1929), *Svenskt och tyskt i Stockholms äldre historia*, Ingår i *HT 1929* (s 1-34)

Ahnlund, Nils (1953), *Stockholms historia före Gustav Vasa*. Stockholm

Andersson, Hans (1977). *En forskningsöversikt*. Ingår i *Urbaniseringsprocessen i Norden 1. Middelaldersteder* (s 91-145). Trondheim

Andersson, Hans (1979). *Urbaniseringsprocessen i det medeltida Sverige. En forskningsöversikt*. Göteborg

Andersson, Hans (1990), *Sjuttiosex medeltidsstäder*. (Medeltidsstaden 73). Göteborg (Medeltidsstadens slutrapport).

Andersson, Hans (1991), *Gamla Lödöse, Borås och den svenska centralmakten*. I *Skärvor och fragment. Kring medeltid i Älvsborgs län*. (Västgöta-Dal 1989/90, En årsbok från Älvsborgs Länsmuseum). Vänersborg

- Andersson, Hans (1993). *Medieval archaeology in Scandinavia*. S 7-21 i *The Study of Medieval Archaeology. European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology, Lund 11–15 June 1990*. (Eds.) Hans Andersson & Jes Wienberg. Lund Studies in Medieval Archaeology 13
- Andrae, Carl Göran (1965), *Studier kring Funbo kyrkas räkenskaper 1395-1483*. Ingår i *HT* 1965 (s 385-440).
- Andrén, Anders (1985), *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Malmö
- Anund, Johan (2001), *The Courses and Possibilities of Wooden Architecture: Domestic Buildings in Medieval Uppsala*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 635-658). Lübeck
- Authén Blom, Grete (1973). *Hansaen og Norden*. Ingår i *HT* 1973 (s 66-91)
- Bjarne Larsson, Gabriela (1994), *Stadgelagstiftning i senmedeltidens Sverige*. Stockholm
- Blaschke, Karlheinz (2003), *Stadtplanforschung : neue Methoden und Erkenntnisse zur Entstehung des hochmittelalterlichen Städtewesens in Mittel-, Ost- und Nordeuropa*. Stuttgart
- Blomkvist, Nils (1979). *Kalmars uppkomst och äldsta utveckling. Tiden till 1300-talets mitt*. Ingår i: *Kalmar stads historia. 1, Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling : tiden intill 1300-talets mitt*. Kalmar
- Blomkvist, Nils (1982). *Samhällsekonomi och medeltida stadstillväxt : till frågan om generella förklaringar*. Ingår i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 1982 (Nr 3) (s 41-54). Stockholm
- Blomkvist, Nils (2005). *The discovery of the Baltic : the reception of a Catholic world-system in the European north (AD 1075-1225)*. Leiden
- Bolin, Gunnar (1933), *Stockholms uppkomst : studier och undersökningar rörande Stockholms förhistoria*. Uppsala
- von Brandt, Ahasver (1958), *Hansan och de nordiska länderna*. Ingår i *HT* 1958 (s 339-347).
- Carelli, Peter (2001), *Building Practices and Housing Culture in Medieval Lund: A Brief Survey*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 659-676). Lübeck
- Carlsson, Kristina (1998), *Tre kvarter i Gamla Lödöse: kronologi och funktion*. Göteborg
- Caune, Andris (2001), *Typen der Wohnhäuser Rigas in 12. bis 14. Jahrhundert aufgrund der archäologischen Ausgrabungen*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 551-568). Lübeck

- Cinthio, Erik (1969), *Heiligenpatrone und Kirchenbauten während des frühen Mittelalters*. Ingår i *Kirche und Gesellschaft im Ostseeraum und im Norden von der Mitte des 13. Jahrhunderts*. Acta Visbyensia 3. Visby
- Dahlbäck, Göran (1987), *Svensk medeltid i historiskt perspektiv*. Ingår i *Svensk medeltidsforskning idag : en forskningsöversikt utarbetad på uppdrag av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet* (s 13-51). Stockholm
- Dahlbäck, Göran (1988), *I medeltidens Stockholm*. (Monografier utgivna av Stockholms stad 81). Stockholm
- Dorosjenko, Vasilij V (1993), *Die Einwohnerschaft Alt-Rigas im Jahre 1786*. I *Hansische Geschichtsblätter* 111/1993 (s 97-123)
- Ferm, Olle (1986), *Från Östra Aros till Uppsala. Uppsala under tidig medeltid*. Ingår i *Från Östra Aros till Uppsala* (s 42-77). Uppsala
- Fredriksson, Ingvar (1974), *Svenskt dopnamnsskick vid 1500-talets slut*. Lund
- Fritz, Birgitta (1965), *Stadshistoria och arkeologi*. HT 1965, s 472-498
- Fritz, Birgitta (2000), *Stadsborna, näringarna och bebyggelsen*. Ingår i *600 år i Vadstena. Vadstena stads historia från äldsta tider till år 2000* (s 136-148). Stockholm
- Gardberg, Carl Jacob (1973) *Åbo stads historia : från mitten av 1100-talet till år 1366*. Åbo
- Gläser, Manfred (2001), *Archäologische erfasste mittelalterliche Hausbauten in Lübeck*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 277-306). Lübeck
- Gottschald, Max (1955), *Die deutschen Personennamen*. Berlin
- Gustafsson, Sofia (2006), *Svenska städer i medeltidens Europa : en komparativ studie av stadsorganisation och politisk kultur*, Stockholm
- Hall, Thomas (1972), *Stockholms förutsättningar och uppkomst : en studie i medeltida urbanism*. Stockholm
- Hansson, Hans (1945), *Ringmurar och hamnar i det medeltida Stockholm*. Ingår i *SSEÅ 1945* (s 119-170)
- Hiekkanen, Markus (2001), *Domestic Building Remains in Turku, Finland*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 627-634). Lübeck
- Kiefer-Olsen, Jakob (2001), *Domestic Architecture in the Town of Ribe*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 811-818). Lübeck
- Koppe, Wilhelm (1933) *Lübeck-Stockholmer Handelsgeschichte im 14. Jahrhundert*
- Koppe, Wilhelm (1934) *När Stockholm var hansestad*. Ingår i *SSEÅ 1934*. Stockholm

Kumlien, Kjell (1971), *Västerås genom tiderna. Del II Västerås till 1600-talets början*. Västerås

Kuujo, Erkki (1985) *Åbo stads historia 1366-1521*. Åbo

Kyhlberg, Ola (1991), *Gotland mellan arkeologi och historia: om det tidiga Gotland*. Stockholm

Lager, Birgitta (1962), *Stockholms befolkning på Johan III:s tid*. (Skrifter utgivna av Stadshistoriska institutet). Stockholm

Lindberg, Folke (1943). Recension av *Die deutsche Bevölkerung im mittelalterlichen Stockholm*. Ingår i HT 1943

Lindeblad, Karin; Menander, Hanna (2000). *Trehundra år i Hagan*. Rapport UV Öst 2000:36. Linköping

Ljung, Sven (1949). *Söderköpings historia intill 1568*. Lund

Ljung, Sven (1954), *Uppsala stads historia II. Uppsala under yngre medeltid och Vasatid*. Uppsala

Lundberg, Erik (1928). *Topografiska stadsundersökningar. 1, Söderköping*. (Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar 39:1). Stockholm

Lundberg, Erik (1940). *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000-1400*. Stockholm

Medeltidsstaden (1976-1990). Rapporter. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Stockholm

Medeltidsstaden 1 (1976), *Projektprogram* Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Stockholm

Molaug, Petter B (2001), *Medieval House Building in Oslo*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 765-782). Lübeck

Mulsow, Ralf (2001),. *Archäologische Erkenntnisse zum mittelalterlichen Hausbau in Rostock*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 357-376). Lübeck

Mäesalu, Ain (2001), *Die Haustypen im hansezeitlichen Tartu (Dorpat)*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 581-594). Lübeck

Nawrońska, Grazyna (2001), *Domestic Architecture in Elbląg*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 473-490). Lübeck

Nergård, Maj-Britt (2001), *Mellan krona och marknad : utländska och svenska entreprenörer inom svensk järnhantering från ca 1580 till 1700*. Uppsala

Nordeman, Kjell; Douglas, Marietta (1987), *Nyköping*. Ingår i 7000 år på 20 år. *Arkeologiska undersökningar i Mellansverige* (s 203-210). Stockholm

Ose, Ieva (2001), *Zeugnisse des mittelalterlichen Hausbau in den Kleinstädten Lettlands*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 569-580). Lübeck

Paner, Henryk (2001), *10th- to 17th-century Domestic Architecture in Gdansk*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 491-510). Lübeck

Planitz, Hans (1954), *Die deutsche Stadt im Mittelalter : von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen*

Pullat, Raimo (1983), *Tallinn through the ages*. Tallinn

Pärn, Anton (2001), *Über die Hausbauentwicklung in Westestland im 13. bis 15. Jahrhundert*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 595-604). Lübeck

Rebkowski, Marian (2001), *Domestic Architecture in Medieval Kolobrzeg (13th-15th century)*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 511-528). Lübeck

Reilers, Egill (2001), *Medieval Domestic Architecture in Bergen: A Sample of the Archaeological Material*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 783-810). Lübeck

Rörig, Fritz (1959) *Wirtschaftskräfte im Mittelalter : Abhandlungen zur Stadt- und Hansegeschichte*

Scander, Ralph (1978). *Var ska staden ligga?* Ingår i STF årbok 1978 (s 34-63)

Schück, Adolf (1926). *Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*. Uppsala

Schück, Adolf (1931), *Die deutsche Einwanderung in das mittelalterliche Schweden und ihre kommerziellen und sozialen Folgen*. Ingår Hansische Geschichtsblätter 55/1930, s 67-89.

Schück, Adolf (1970). *Ur Skänninges medeltidshävder*. Bearbetning av Herman Schück. Ingår i *Skänninge stads historia* (s 68-124). Linköping

Schneider, Manfred (2001), *Der Hausbau in Stralsund nach archäologischen Befunden*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 433-454). Lübeck

Schäfer, Heiko (2001), *Früher Holz- und Steinbau in der Hansestadt Greifswald*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 421-432). Lübeck

Schön, Lennart (2007), *En modern svensk ekonomisk historia : tillväxt och omvandling under två sekel*. Stockholm

Skov, Hans (2001), *House Types in Århus, Denmark, c. 900-1600 AD*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 819-832). Lübeck

Sorokin, Alexandre N. (2001), *Domestic Architecture in Medieval Novgorod*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 605-626). Lübeck

Stangel Löfvall, Monica (2007). *Söderköping under våra fötter. Den medeltida staden under staden*. Söderköping

Swanström, Eric (1979), *En kulturlagerbild i det centrala Visby*. Ingår i *Arkeologi på Gotland*. (Gotlandica nr 14). Visby

Söderlund, Kerstin (2001), *Domestic Architecture in Stockholm*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 703-722). Lübeck

Tesch, Sten med bidrag från Hasselmo, Birgitta (1987), *Söderköping*. Ingår i *7000 år på 20 år. Arkeologiska undersökningar i Mellansverige* (s 271-298). Stockholm

Tesch, Sten (2001), *Houses, Town Yards and Town Planning in Late Viking Age and Medieval Sigtuna*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 723-742). Lübeck

Wase, Dick (2000), *Die früheste deutsche Ansiedlung auf dem "Gotische Ufer" in Visby*. Ingår i *Hansische Geschichtsblätter* 118/2000

Weinauge, Eberhard (1942), *Die deutsche Bevölkerung im mittelalterlichen Stockholm*. Leipzig

Westholm, Gun (2001), *Visby and Gotland – Medieval Building Development*. Ingår i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau* (s 743-764). Lübeck

Westphal, Thorsten (2002), *Frühe Stadtentwicklung zwischen mittlerer Elbe und unterer Oder zwischen ca. 1150 - 1300 aufgrund der dendrochronologischen Daten : mit einem Beitrag zur dendrochronologischen Untersuchung frühmittelalterlicher Burgwälle der Niederlausitz : Ergebnisse und Materialien zum DFG-Projekt "Germanen - Slawen - Deutsche"*. Bonn

Wikström, Lars (1979), *Från S:t Nicolai till Högalid. En översikt av Stockholms innerstadsförsamlingars tillkomsthistoria 1279-1925*. Stockholm